

STANDEISKY ÉVA

Csábtánc és kiszorítósdi. Az 1945-ös Új Szellemi Front

*„Tudja, barátom, ha karikaturista volnék, azt csinálnám, hogy lerajzolnám a különféle kasztokat, szervezeteket, ahogy csábtáncot járnak az értelmiség körül.”
(Fodor József)¹*

*„[A]zokkal az írókkal szemben, akik a demokrácia ellen sorakoznak föl, akik hovatovább már ellenforradalmi tevékenységet fejtenek ki, nem ismerünk megbocsátást, nem tekintjük őket többé a magyar nép fiainak, íróinak. Árulók ők, megvetjük őket.”
(Kovács Imre)²*

1935-ben, illetve 1945-ben a hatalom és az írók közötti kapcsolatteremtési próbálkozás, illetve kapcsolat egyaránt az Új Szellemi Front elnevezést kapta, annak ellenére, hogy a két akció között gyökeres hatalmi és társadalmi fordulat – mai szóhasználattal rendszerváltozás – ment végbe. A kezdeményezés mind a Gömbös-kormány idején, mind tíz évvel később, az ideiglenes kormány működésének hónapjaiban, reformreményekhez, a változtathatóság hitéhez kötődött. Mindkét Új Szellemi Front a hatalom és az értelmiség közötti ellentmondásos viszony példája.³

Az 1945-ös Új Szellemi Front nem vizsgálható önmagában. Létrejötte egyezkedési folyamat eredménye volt – középső szakasz a hatalom és

¹ FODOR József: Értelmiség! Értelmiség! *Világ*, 1945. július 6.

² KOVÁCS Imre: *Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások*. Sajtó alá rendezte: VALUCH Tibor. Gondolat Kiadó–Nyilvánosság Klub–Századvég, Budapest, 1992. 61.

³ Az 1935-ös Új Szellemi Front történetét Lackó Miklós dolgozta fel, az 1945-ösről Huszár Tibor foglalta össze a sajtóforrásokat. Lásd Lackó Miklós: Az Új szellemi front történetéhez. In: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 99–164.; Huszár Tibor: *Nemzetlét – nemzettudat – értelmiség*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.

az értelmiség ellentmondásos kapcsolatának történetében a második világháború befejeződését követő évben. A kezdet a Magyar Kommunista Párt (MKP) Szekfű Gyula iránti érdeklődéséhez köthető.

A megosztó Szekfű

A történész ellentmondásos, változásokban gazdag tudósi és közéleti múltja megosztotta a közvéleményt. 1920, a *Három nemzedék* megjelenése után az ellenforradalmi rendszer ideológusaként tartották számon a tudóst, aki a második világháború éveiben a Horthy-rendszer, a „nemzetfenntartó” középosztály legkönyörtelenebb bírálója, a demokratikus fordulat sürgetője lett, 1945-ben pedig csatlakozott a hatalom- és rendszerváltás sikerében bízók népes táborához. Szekfű ugyanis már ekkor felismerte, hogy Magyarország tartósan szovjet birodalmi befolyás alatt marad, amit a realitások terhét hárító honfitársai nem akartak tudomásul venni, ezért elvtelen alkalmazkodásnak, habsburgiánus, labancos nosztalgiának tartották ezt a lépését.

„Először jöttek a hírek, hogy hál’ Isten Szekfű jó egészségben megkeült, és az egyetemen a többi tanártársával együtt hiány nélkül jelentkezett; aztán értesültünk arról, hogy a Nemzeti Bizottság titkára nagy beszéddel üdvözölte a visszatérés alkalmából; majd hogy meghívták a Nemzeti Bizottság tagjának, nagy lelkesedéssel megválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjának, a tudományegyetem rektor magnificusa lett stb., stb. Az embereknek, akik Szekfűt nem ismerték, más véleményük nem lehetett, mint az, hogy olyasvalakiről van szó, aki legkiválóbb harcosa volt a mai demokratikus átalakulásnak, és életét azért bizonyára állandóan kockára tette” – olvasható egy korabeli levélben.⁴

Amikor 1945 márciusában megalakult a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete, Szekfű Gyulát is támogatói között tudhatta.⁵ Szekfű a középiskolai történelemtanároknak szervezett, április közepén kezdődő előadás-sorozatban elvállalta a nyitó előadást. „*A középosztály eljátszotta a lehetőséget, hogy övé legyen a hatalom*” – emelte címmé az előadó véleményét a kommunista napilap tudósítója.⁶ A beszámolók szerint

⁴ Őri. M. László levélének kelte 1945. április 15. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PIL) 274. f. 23. cs. 2. ő. e.

⁵ A *Szabad Nép* március 29-i száma rajta kívül még Supka Gézát, a Nemzeti Múzeum igazgatóját és Deér Józsefet, a Teleki Pál Tudományos Intézet megbízott igazgatóját említi.

⁶ *Szabad Nép*, 1945. április 14. – A beszámoló interpretálásában Szekfű arról beszélt, hogy „a vezető osztályok” a két világháború között kisajátították és végképp lejáratták a nemzet és a kereszténység fogalmát.

Szekfű kitért arra is, hogy Magyarország sorsa beláthatatlan ideig a Szovjetuniótól függ majd.

Szavaiból mindenki azt hallotta ki, amit akart. A kommunisták Szekfű előadásából arra következtettek, hogy hajlandó együttműködni velük. Az már nemigen érdekelte őket – és a saját szempontjukból igazuk is volt –, hogy nem a Szovjetunió melletti eszmei elkötelezettség, hanem történeti tapasztalatai ösztönözték a tudóst arra, hogy kijózanítsa a szovjet megszállás ideiglenességében bízó honfitársait. Szekfű kijelentése a kommunistáknak kedvezett: azt remélhették, hogy a velük nem igazán rokonszenvezők a szekfűi érvelés hatására elfogadják a kommunista párt irányító szerepét. Szekfű ideológiai ellenfelei pedig újabb pálfordulásként könyvelhették el az új hatalom apológiájának is felfogható véleményt. Sokan egyetérthettek azokkal a Szekfűt elmarasztaló sorokkal, amelyeket Őri. M. László műszaki főtanácsos a történelmetanároknak szóló Szekfű-előadás hatására vetett papírra. Az MKP vezetésének elküldött levél írója szerecsenmosdatásnak nevezte, hogy „Hóman Bálint nyilas történetíró és miniszter kebelbarátját [...] vissza akarják csempészni az immár a demokrácia uralma alatt haladó magyar közéletbe”. A tudóst a *Harmadik nemzedék*ből vett, antiszemitizmusra és szocializmusellenességre utaló idézetekkel támadta. A szocializmusról, a „bigott katolicizmusról”, a nemzeteszemlééről szóló, Habsburg-pártiságról tanúskodó korábbi művei alapján hiteltelennek ítélte Szekfű száznolcvan fokos fordulatát: „...nyugodtan állítható, hogy [Szekfű] szellemi atyja a nyilas propaganda látszólag tudományos érveinek a zsidók elleni hadjáratban, aminek eredményeképpen félmillió magyar embert becstelenül kiirtottak [...] Józan ésszel nem tételezhető fel, hogy tudós belső meggyőződését egy normális ember máról holnapra elvesse, és minden eddig vallott elvének megtagadásával teljesen ellenkező végletbe csapjon; annak csak egy magyarázata lehet, és pedig az, ami Szekfű Gyulát is elvei feladására és megtagadására késztette, hogy az új, általa annyira megvetett és lenézett új társadalmi rendbe beilleszkedhessen, és ott érvényesüljön, ha minden meggyőződés nélkül is. Azonban a valódi demokráciáknak az ilyen kaméleonokra nincsen szükségük; ha a náci Németország Einsteint és a nyilas Magyarország Szent-Györgyit nélkülözni tudta, akkor mi is elleszünk a Szekfűk és társaik nélkül. Nem engedhető meg, hogy az új szociális társadalmi rend tanítóit ezek oktassák,

A Szent István-i állameszme az 1840-es reformnemzedék elképzeléseitől eltérően nem a népek közötti megbékélést szolgálta, hanem a románok és a szláv népek lenézésének és elnyomásának eszköze lett. A *Népszava* április 15-i száma a *Szabad Nép*hez hasonlóan foglalta össze Szekfű előadását.

és magyarázzák elveit. Ha az új rend ezt a mételyt nem tudja magából eltávolítani, úgy az gyengeségének jele lesz, és azt jelenti, hogy nem életképes. Vagy a Szekfűk vagy a demokrácia fog elpusztulni, tehát vesszenek azok” – írja a „Magyarországi Kommunista Párt t. Főtitkárságának” címzett levelét „hazafias üdvözlettel” záró, magát szociáldemokratának valló Őri.⁷

Nem tudni, hogy a levél eljutott-e Révai Józsefhez. Még az sem ki-zárt, hogy megkapta, sőt ötleteket is merített belőle.⁸ Az MKP közpon-ti napilapjában, a *Szabad Nép*ben, amelynek főszerkesztője volt, pub-likálta *Szekfű Gyula útja* című, nagy hatású írását, amelyben képletesen kezet nyújtott Szekfű Gyulának, ugyanakkor fenntartásait sem hallgat-ta el. A politikus a neves történésznek a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetében tartott „minapi” (valójában több mint két héttel ko-rábbi) előadásához kapcsolódott. Úgyesén úgy fogalmazott, mintha Szekfű felajánlkozására reagált volna. Révai interpretálása szerint Szekfű bírálta a keresztényi, Szent István-i gondolatot lejárató Horthy-rend-szert, és kiállt a középosztály helyét szükségszerűen átvevő ipari mun-kásság és a parasztság mellett. Kiemelte, hogy a történész szerint „a Szovjetunióval való baráti kapcsolat új utakat nyit a magyar nemzeti fejlődésnek”.

Révai cikkében Szekfű legnagyobb hatású, több kiadásban megjelent művére, a Horthy-rendszer ideológiai megalapozójának számító *Három nemzedék*re hivatkozott legtöbbször. Nem értett egyet azzal, hogy Szekfű „kismagyar” törekvéseknek „bélyegezte” a függetlenségi harcokat, s a behódolókat, a kompromisszumkeresőket, a néptömegektől irtózókat – Széchenyit, Deákot, Görgeyt – „igyekezett igazolni a gerinces helytállás, a nemzeti ellenállás, a népre való apellálás politikájának képviselőivel szemben”. Szerinte ez „hamis német analógia”.

⁷ Őri. M. László fentebb már idézett, 1945. április 15-i levele. A levélíró érvei megerősítésére Fejtő Ferenc-nek a *Szocializmus* 1937. 7–8. számában megjelent cikkéből idézett: „Hogy a faji eszme terjedése a ma-gyarság egyetemes érdekeire is végzetessé válhat, azt ma már nemcsak szocialista vagy »zsidó fajvédő-nek« titulált körökben hangoztatják: felismeri az éppenséggel se zsidó, se szocialista Szekfű Gyula is, aki pedig ugyancsak hozzájárult – bár »csupán« antiszemita vonatkozásban – a fajeszme népszerűsítéséhez és az asszimiláció megnehezítéséhez.”

⁸ Ezt valószínűsíti, hogy Révai Szekfű-cikke pár nappal a levél elküldése után íródott (a levél április 15-én kelt, Révai cikke pedig április 19-én jelent meg), valamint hogy a *Három nemzedék* Révai számára is fő hivatkozási alap lett. A levél juttathatta eszébe Szekfű pár héttel korábbi előadását, amelyben a törté-nész a realitások tudomásul vételét javasolta hallgatóinak. A kommunista párt ideológiusa tisztában volt azzal, hogy az értelmiségiek többsége nem a párt híve, az MKP-nak pedig a hatalmi átmenet időszaká-ban „kaméleonokra”, az alkalmazkodást felismerő értelmiségiekre van leginkább szüksége.

Ugyanakkor méltányolta, hogy Szekfű a második világháború éveiben kiállt a németellenes függetlenségi mozgalom mellett: „Tudományos és erkölcsi bátorság nélkül Szekfű Gyula az utolsó néhány évben nem fordulhatott volna szembe mindazzal, amit az elmúlt negyedszázad alatt hirdetett.” A kommunista politikus Szekfű fordulatát csak ígéretes kezdetnek tekintette. Többet, a „demokrácia” melletti világnézeti kiállást várt el a „nem vérbeli demokrata”, „konzervatív” tudóstól, amin a sokféle demokráciaértelmezés közül nyilván a kommunisták demokráciafogalmának elfogadását értette. „Szekfű Gyulánál sem tudjuk, a *Három nemzedék* ideológiai alapján fordult-e szembe azzal, ami utána következett, vagy belátja-e, hogy magukban az ideálokban volt a hiba? [...] Előadása után nyugtalanul kérjük, vajon nemcsak azért fordult-e az országvesztők ellen, mert hűtlenül sáfárcodtak a 25 év előtti »eszményekkel«, és vajon helyesli-e nemcsak a magyar demokrácia előretörését, hanem a magyar demokrácia eszményeit is?”⁹ Révai aggodalma nem volt alaptalan: Szekfű soha nem tagadta meg kötődését a polgári demokratikus értékekhez.¹⁰

Révai fentebbi soraiból arra lehet következtetni, hogy a kommunisták 1945-ben hittek ideológiájuk világnézet-formáló hatásában, abban, hogy az értelmiségiek nem csupán egzisztenciális okokból, hanem meggyőződésből is követni fogják őket. Nem akartak tudomást venni arról, hogy a népfrontos kommunista ideológia nem csupán azoknak tűnhetett átmeneti taktikai fogásnak, akik meggyőződéses szocialisták voltak, hanem amorf jellege, következtetlenségei miatt azok is idegenkedtek tőle, akik kiábrándultak a keresztény-nemzeti ideológiából.¹¹

Révai, hogy kivédje a Szekfű-ellenes értelmiségiek várható elégedetlenségét, és megelőzze a pártjabeliek berzenkedését, leszögezte: „Ha csak

⁹ Révai kétélyei visszaköszönnek az utóbbi évtizedben egyre gyarapodó Szekfű-irodalomban. A Szekfűvel foglalkozók így teszik fel a kérdést: vajon a *Forradalom után* Szekfűje mennyire azonos, illetve mennyire tér el a *Három nemzedék* Szekfűjétől? A tudós világfelfogása változott-e a politikai, társadalmi fordulatok hatására vagy csupán felületi szinten módosult? A kontinuitás–diszkontinuitás-vita, úgy tűnik, leginkább arra szolgál, hogy a Szekfű-pártiak, illetve a Szekfű-ellenesek érveket sorakoztathassanak fel világnézetük által determinált álláspontjuk igazolására. Az az aspektus, hogy a nagy történelmi változások óhatatlanul az egyén világlátását is formálják, anélkül, hogy személyiségét, gondolkodásmódját alapvetően megváltoztatnák, úgy tűnik, kevésbé foglalkoztatja e szekértáborok híveit.

¹⁰ Szekfű 1945-ben joggal tarthatta elegendő önkritikának a háború alatt született műveit, mindeneke előtt a *Valahol utat veszítettünk* cikksorozatot, az 1920-ban először megjelent *Három nemzedékre* vonatkozóan pedig az 1934-ben írt kiegészítést, az *És ami utána következik* című esszét.

¹¹ A kommunisták illúziója hatalmuk növekedésének arányában csökkent: egyre inkább megelégedtek az értelmiségiek pusztá alkalmazkodásával, igaz, nem is tehettek mást: a visszafordíthatatlan „agymosás” csak az utópikus irodalomban lehetséges.

azokkal akarnánk együtt haladni, akik nem jobbról jöttek balra, hanem mindig a baloldalon álltak, maroknyi emberen kívül alig volna útítársunk.”¹²

Révai múltértelmezése a népi írók – és leghatásosabb ideológusuk, Németh László – műltfelfogásával rokon, akiknek többsége Szekfű ellenfelének számított.¹³ Ezért keltett soraikban megdöbbenést Révai „udvarlása” Szekfűnek. Illyés hangot is adott – ugyan nem a széles nyilvánosság előtt, hanem szűkebb körben – elégedetlenségének. A Révai-cikk megjelenése után kilenc nappal jegyezte fel naplójába: „Zuhogó esőben a *Szabad Néphez* [...] Vita Révaival, hogy nem Szekfű körül csoportosul az igazi magyar szellem, hanem Németh körül.”¹⁴

A kommunisták közeledése Szekfű Gyulához másokban is megütöztetést keltett. Különösen azokban, akik a húszas évek ideológus Szekfűjét is felelősnek vélték a Horthy-korszakbeli politikáért. Többen talán azért tartózkodtak a véleménynyilvánítástól, mert kritikusan vélekedtek a Szekfűvel szembenálló népiekről is, és attól tartottak, hogy a demokrácia hívei közötti nézetkülönbségek felemlegetésével a „reakciót”, az új társadalmi rend ellenzőit segítik.

A már idézett szociáldemokrata főtanácsos Révai József Szekfű-cikkére is az MKP-nak címzett levélben reagált. Nem értett egyet Szekfű „befogadásával”. „Szekfűt el kell távolítani minden szervezettől és intézménytől, ahol megváltoztatott és kétségtelenül nem őszinte álláspontjának kifejtésére alkalma nyílhat. A szocializmus megvalósításáért való harcot a Szekfűk csak elgáncsolhatják” – írta.¹⁵

A Magyar Radikális Párt újjáalakításán fáradozó Csécsy Imre nehezményezte, hogy jóval nagyobb közfigyelem jutott a letűnt rendszer ideológusának, Szekfű Gyulának, mint neki és a többi polgári radikális értelmiséginek.¹⁶ „Rákosiék forrón összebarátkoztak Szekfűékkel. A reakciós értelmiség fontosabb nekik, mint mi, akik hívek maradtunk a progresszióhoz. Ez a realpolitika! [...] Szekfűék hamarabb lesznek

¹² Az értelmiség tartózkodása miatt aggódva – ő megriadást és útvesztést mondott – ismételte meg a négy hónappal korábbi kommunista deklarációt: „Az értelmiségnek nem a vádlottak padján, hanem a magyar nemzeti egység táborában van a helye.”

¹³ Az ellenszenv kölcsönös volt: a tudósok is határozott és elítélő véleménye volt a népiek zöméről.

¹⁴ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1929–1945*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1986. 356. Április 28-i bejegyzés.

¹⁵ Levél „Révai József elvtárnak, a *Szabad Nép* szerkesztőségében”, 1945. április 22. Ez a levél „elvtársi üdvözléssel” zárul. (PIL 274. f. 23. cs. 2. ó. e.)

¹⁶ Csécsy 1945-ös naplója szerint méltatlannak tartotta mind Szekfűt, mind Moór Gyulát az újjáalakítandó Társadalomtudományi Társaság tagságára. Csalódottan kellett tudomásul vennie, hogy ők nála sokkal fontosabbak a kommunistáknak.

kommunisták, mint mi, akik velük szemben is tartjuk elveinket. Már aki tartja. [...] Sokszor nagyon el vagyok keseredve. Ezért vártunk, tűrtünk huszonhat éven át, hogy most semmibe vegyenek bennünket? Jobbról támadnak, balról negligálnak” – jegyezte fel naplójába.¹⁷

Frontpártiak

A Szekfű Gyuláról szóló Révai-cikk keltette szenzációt elmosta az írói igazolási eljárások körüli sajtópolemia, aminek következtében szorosabbra fűződtek a szálak a kommunista és a parasztpárti vezetés között, a kommunisták pedig szembekerültek a szociáldemokrata párt publicistaival – Horváth Zoltánnal, Erdődy Jánossal, Faragó Lászlóval, Gergely Istvánnal és másokkal –, akik felelősségre vonást, társadalmi önvizsgálatot sürgettek. A Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) a kommunista párt legközelebbi szövetségesei voltak, ugyanakkor a múlt megítélésében, a szocializmus megvalósításának módjában eltért a szociáldemokraták és a parasztpártiak véleménye, ami lehetővé tette a kommunista vezetésnek, hogy hatalmi érdekeinek megfelelően manipulálja és kihasználja őket.

A kommunisták antifasiszta, népfrontos ideológiájában, amelyet az 1935-ös szovjet fordulat után az emigrációban élő Révai és Lukács igazított a magyarországi viszonyokhoz, kitüntetett hely jutott a parasztság helyzetének megváltoztatásáért küzdő, a nemzeti függetlenségi hagyományokat előtérbe állító népi írónak, akikre közéleti aktivitásuk, a rendszerkritikus értelmiségre tett hatásuk miatt is figyeltek a kommunisták. Rákosi Mátyás 1945-ben így vélekedett a Parasztpártról: „A párt fiatal, de itt vannak a legismertebb parasztszármazású írók. Ők nagyon ismertek, nagy a befolyásuk a szegényparasztság és a magyar értelmiség körében, de nincs semmilyen politikai tapasztalatuk, pártot soha nem vezettek. Teljesen új emberek. Nagyon közel állnak hozzánk.”¹⁸ Külö-

¹⁷ Csécsy Imre: Napló, 1944–1949. Részletek. *Kritika*, 1983/8. 13–27. 1945. június 12-i bejegyzés. – Csécsy némileg fáziskésésben volt, hiszen júniusban már nem Szekfű volt a kommunisták és a népiek érdeklődésének középpontjában, hanem a népi írók vonzáskörébe tartozó értelmiségiek. Csécsy velük szemben azonban nem táplált ellenérzéseket.

¹⁸ Póth Piroska: Rákosi Mátyás előadása Moszkvában 1945 júniusában. *Múltunk*, 1999/4. 209–210. – Gerő két hónappal később így jellemezte a Parasztpártot: „Politikai tekintetben az összes többi pártnál közelebb állnak hozzánk. Csekély kivétellel vezetői is igen közel állnak hozzánk. A párt vezetősége főleg paraszti származású értelmiségi elemekből és néhány parasztból áll. Ez a párt fejlődik, és pártunk segíti is fejlődését, mert e párt segítségével nyomást tudunk gyakorolni a Független Kisgazdapárra, és ezzel tudjuk

nösen Illyés Gyulát értékelték nagyra: a legnagyobb élő magyar íróként szóltak róla. Rákosi és Révai nemegyszer kikérte tanácsát a Parasztpárt és az írók ügyeiben.

A parasztpárti vezetők – úgy tűnik – 1945-ben túlértékelték kapcsolatukat a kommunistákkal: stratégiai szövetséget láttak abban, amit a kommunisták lényegében csak átmeneti, taktikai lépésnek szántak.

A kommunisták gyanakvása a szociáldemokraták iránt, akik 1935 előtti legfőbb ideológiai ellenfeleik voltak,¹⁹ 1945-ben is megmaradt, ha taktikai okokból a nyilvánosság előtt nem is került szóba. A kommunista vezetők jól látták, hogy a szociáldemokratáknak csekélyebb a befolyásuk a humán értelmiségiekre, mint a parasztpárti népi íróknak, ezért az értelmiség megnyeréséhez elsősorban a parasztpártiaktól reméltek támogatást.

A szociáldemokraták közül sokan eleve gyanakvással szemlélték a parasztpártot, amelyet a népi írók pártjának tartottak. Szerintük a háború alatti és előtti fajvédő nacionalizmus és antiszemitizmus a népi írókat sem hagyta érintetlenül, és pártjuk, a Nemzeti Parasztpárt 1945-ben nem érzett késztetést arra, hogy önkritikusan szembenézzen hívei eszmei eltévelyedésével.

Horváth Zoltán a *Népszavában* indulatosan támadt azokra az írókra, akiket eszmei hatásuk miatt felelősnek tartott Magyarország jobboldali fordulatáért, a nacionalista, faji ideológia térnyeréséért. „Az a szellemi légkör, amelynek Szabó Dezső egyik legtehetségesebb képviselője volt, termelte ki Magyarországon a nem kevésbé tehetséges Szabó Lőrinceket és Németh Lászlókat. Ebben a légkörben nőtt ki a fasiszta és félfasiszta írók serege, akik egy tisztábban látó és helyesebben ítélő szellemi vezérlet alapján jobbra hivatottak lehetnek volna. [Ezek az írók] részesei annak a szellemi alapnak, amelyre a politikusok a fasiszta Magyarországot felépítették.” Ne akarjanak az élre állni, alkalmazkodjanak, legyenek szerények, „ne kívánják maguknak a szellemi irányítás szerepét”, mert nem rosszhiszeműen ugyan, de ártottak a magyar szellemi életnek.²⁰ Horváth cikkében említést tett a „nagy költőről”, aki

előrehaladásra ösztökélni a balszárnyat is. Lényegében véve arra törekszünk, hogy a Független Kisgazdapárt kettészakadjon...” Gerő Ernő 1945. augusztus 6-i beszámolója az SZK(b)P nemzetközi tájékoztatói osztályán Moszkvában. Jegyzőkönyv. (Lásd *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Szerk.: Izsák Lajos–Kun Miklós. Századvég, Budapest, 1994. 70.)

¹⁹ A burzsoáziával lepaktáló szociálfasisztáknak bélyegezték őket.

²⁰ HORVÁTH Zoltán: Óvás, elvtársak! *Népszava*, 1945. május 6. Horváth Zoltán a *Népszava* rovatvezetője és a másik szociáldemokrata lap, a *Világosság* főszerkesztője volt.

„a jobb- és baloldal közt ingadozva most a baloldal mellett kötött ki”, amit Illyés magára vett.²¹

A szociáldemokrata publicisták és a népi írók közötti ellentétet az igazolási eljárások – mindenekelőtt a Szabó Lőrinc-ügy – élezték ki. A háborús bűnösök május 4-én nyilvánosságra hozott listájára Szabó Lőrinc is rákerült; két nappal később a költőt bevitték a politikai rendőrségre.²² Barátai, íróársai – Illyés, Zilahy és mások – beadványt szerkesztettek a költő kiszabadulása érdekében. Illyés a *Szabadság* szerkesztőségében összeszólalkozott a kommunista Haraszti Sándorral és Gábor Andorral, valamint a szociáldemokrata Gergely Istvánnal, akik elmarasztalták Szabó Lőrincet háború alatti, a hitleri kultúrpolitikát méltató publicisztikája miatt. A költő olyan nemzeti érték, aki más elbánást érdemel, mint az átlagember – érvelt Illyés, aki az időbeli egybeesés miatt meg volt győződve arról, hogy a *Népszavában* megjelent cikk hatására vitték be az Andrassy útra Szabó Lőrincet. „A valóság mégis az – írja naplójában Illyés –, hogy egy újságengszter azért, hogy néhány ezerrel több példányt adjon el, leírja a nevét – s a rendőrség letartóztatja.”²³ A „valóság” nehezen deríthető ki, de ennél az indulatos megállapításnál bonyolultabbnak tűnik: Horváth Zoltán cikkének nem lehetett köze a kommunista irányítású politikai rendőrség akciójához.²⁴ Itt túl kell lépünk a jogi vonatkozáson, hiszen az igazolási eljárásról szóló rendelet nem tett kivételt az alkotóművészekkel, etikailag pedig nem mellőzhetjük a tehetőség és a felelősség összefüggését sem.

Május 9-én megkezdődött Szabó Lőrinc igazolási eljárása. A koalíciós pártok képviselőiből álló testület a költő háború alatti szerepvállalását vizsgálta. Az ügyész azt javasolta, hogy Szabó Lőrinc meghatározott ideig ne szerepelhessen műveivel a nyilvánosság előtt. A tanúk – zömük mentőtánú – meghallgatása után a tárgyalást elnapolták. „Döntés: beszerzik a [költő] hírlapi cikkeit is. Bemegyek, nagy vita a »bírákkal«, riportok miatt marasztalnak el egy költőt? Veszekedés, L[őrinc] sír, kitör.

²¹ ILLYÉS Gyula: i. m. 359. Május 6-i bejegyzés. A május 7-i bejegyzésben Illyés Szabó Lőrincet nevezte „az ország legnagyobb költőjének”. (Uo. 360.)

²² A költő április 12–15. között már őrizetben volt a Bimbó úti rendőrkapitányságon, az Andrassy úton május 6–8-a között tartották fogva. (SZABÓ Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz. Napló és védőbeszéd 1945-ből.* Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: KABDEBŐ Lóránt. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 272., 274–275. Lásd még SZABÓ Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek.* Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: KABDEBŐ Lóránt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.)

²³ ILLYÉS Gyula: i. m. 360.

²⁴ Illyés vélekedését megkérdőjelezi, hogy a cikkben Szabó Lőrincel együtt szereplő Németh László őrizetbe vételére nem került sor.

A zsűri enged, láthatóan jóakarátú, de meddig? Ha felmentést hoznak, a »közvélemény« (néhány szennyos polgári lap) őket is elsöpri” – írja naplójában Illyés,²⁵ aki a tárgyalást megelőző napon, 8-án cikket írt Szabó Lőrinc védelmében. Az írást Erdei Ferenc felesége, Majláth Jolán vitte el a *Szabad Nép* szerkesztőségébe. Másnap este Illyés személyesen találkozott Rákosival, Gerővel és Révaival, akik azzal utasították el a cikk megjelentetését, hogy külpolitikailag veszélyes lenne: „Azt lehetne kiolvasni belőle, itt ölik, üldözik az értéket.”²⁶ A kommunista vezetők megígérték Illyésnek, hogy „sem Szabónak, sem Némethnek nem eshet baja, Tamásinak, Kodolányinak, Féjának sem (utóbbit ők mondták). De egyelőre ne írjanak, gusztustalan lenne »átállásuk« ilyen hirtelen. [...] írókat nem igazolnak, maguk az írók döntsék el, hogy kit akarnak rövidebb-hosszabb időre kirekeszteni maguk közül. Szabó? Németh? S a megélhetés? Rákosi: »Arról valahogy gondoskodni kell.«”²⁷

A kommunisták közbenjártak Szabó Lőrinc érdekében – az írói igazolási eljárásokat felfüggesztették –, és elfogadtatták a népiekkel ugyanazt, amit a népügyész javasolt: a támadott írók egy ideig kerülni fogják a nyilvánosságot. A látszólag önként vállalt szilencium azonban mégiscsak más volt, mint az esetleges elmarasztaló, megbélyegző igazolási eljárási döntés. A megegyezés részének tekinthető az Új Szellemi Front létrejötte is, amelyet Darvas József hirdetett meg az MKP központi napilapjában. A parasztpártiak Szekfű Gyula megbírálására is lehetőséget kaptak.

A kommunista és a parasztpárti vezetők – úgy tűnik – konszenzusos megállapodásra jutottak: valójában a két fél engedményeken alapuló, érdekből született alkut kötött, ez azonban csak hónapokkal később vált mindkét fél számára világossá – bár nem zárható ki, hogy Rákosiék már ekkor is alapjában taktikai megfontolásból tettek engedékeny gesztusokat a népi íróknak.

A *Szabad Nép* 1945. május 13-i számában megjelent cikkében Darvas József azzal érvelt az Új Szellemi Front mellett, hogy a megzavarodott, jobboldali ideológiáknak behódolt értelmiségieknek szükségük van egy olyan fórumra, ahol a baloldali pártok által hirdetett demokratikus átalakulás elveit megismerve annak maguk is híveivé válnak. Ezekre, tízezrekre tette azoknak az értelmiségieknek a számát, akik elkötelezték magukat a nép felemelése mellett, ám olykor fasiszta, antiszemita befolyás alá kerültek. Megtrévedtek, de legalább próbálkoztak: tettek is va-

²⁵ ILLYÉS Gyula: i. m. 361.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

lamit egy új, jobb Magyarország megteremtése érdekében – talált számukra enyhítő körülményt Darvas. Szerinte Szekfű Gyula sereg nélküli vezér, nem állnak mögötte értelmiségi tömegek; a történész magányosságát saját magának köszönheti – nem tudta megértetni híveivel gyakori nézetváltozásait. Darvas – Révaihoz hasonlóan – felröptte Szekfűnek, hogy „csak egyénileg »tért meg«, de egész értelmiségi nemzedéket formáló tudósi munkálkodásával szemben nem végezte el az önbírálatot”.

Milyen ideológiai érvek szóltak Szekfű ellen, illetve a „megtévedt” értelmiségiek mellett?

Darvas szerint Szekfű csupán az ellenforradalom hivatalos történészeként volt népszerű, amikor még egy platformon állt a később jobbra tért Mályusz Elemérrel²⁸ és Milotay Istvánval. E két név említésével kettős célja lehetett: egyrészt, hogy velük kompromittálja Szekfűt – ezt igen erőltetetten, meggyőző erő nélkül tette –, másrészt az, hogy kibesbítse a népi tábor szélsőjobb irányba elmozdult tagjainak felelősségét.

Darvas nem tagadta ugyan, hogy a falukutatás, a Márciusi Front (1937) és a népi irodalom körül zavaros, olykor a fasizmussal is összekavarodó eszmék keringtek, azonban ennél fontosabbnak és méltányolandóbbnak tartotta a népi értelmiségiek világfelfogásának két lényegi elemét: a szabadságharcos hagyományok tiszteletét és a nép szeretetét. Szerinte a népiek heterogén táborának tagjai más és más módon, illetve mértékben kerültek a „forradalmi áruhát öltött” korszellem hatása alá, s talán csak abban voltak egységesek, hogy kurucos hevességgel elutasították a magyar múlt Szekfű Gyula-i értékelését.

Darvas egyaránt kívánt szólni a *Szabad Nép* olvasótáborához és a Németh László „harmadik útjában” bízó értelmiséghez, amikor hibának ítélte, hogy a népiek 1945 előtt a zsidókérdést előtérbe tolva akadályozták a „haladó erők”, a munkásság és a parasztság képviselőinek összefogását.²⁹ Arról kívánta meggyőzni kommunista olvasóit, hogy a népi értelmiségiek eltévelyedése alapján a koráramlat számlájára írható. A múltjuk megítélése miatt szorongó népieknek pedig azt üzent: ha alkalmazkodnak az új viszonyokhoz – belátják, hogy nincsen „harmadik út”, s a jövő csak a Szovjetunióval együttműködve képzelhető el –, nyitva állnak előttük az érvényesülés kapui. Mintegy felajánlotta a népi értelmiséget a kommunistáknak – igaz, a szövetségre csak valamiféle átne-

²⁸ E névtársítás és az időbeli eltolás a denunciacióval volt egyértelmű. Szekfű és Mályusz ellentétére lásd Erős Vilmos: *A Szekfű–Mályusz vita*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.

²⁹ Az a Darvas József írta ezt, aki néhány héttel korábban maga vetette fel újra félreérthető módon a „zsidókérdést”. Lásd DARVAS József: Őszinte szó a zsidókérdésben, *Szabad Nép*, 1945. március 25.

velő iskola, egy Új Szellemi Front purgatóriuma után tartotta őket alkalmasnak. „Tudom és látom ennek a »népi« értelmiségnek minden bűnét, hibáját, mulasztását, eszmei tisztázatlanságát; mégis azt mondom, hogy az új magyar demokrácia ennek a soraiban találhat elsősorban jó, becüsletes értelmiségi munkásokat, mert ez legalább nem cinikus, nem öntudatos reakciós, hanem őszintén hisz a népben. Jó elemei számára – pedig sokan vannak ilyenek! – feltétlenül lehetőséget kell adni a »megtérésre«: ha van értelmiség, amelynek – Révai szavai szerint – elébe kell mennünk, hát ez az. [...] ne ijedjünk meg attól, hogy egyszer már, Gömbös idejében s Gömbös oldalán néhány író ezzel a névvel próbált népet menteni... Én hiszem, hogy az Új Szellemi Front fogalmakat tisztázó vitaelőadásokkal, ankétekkel, szellemi akciókkal, esetleg egy szabad fórum-szerű folyóirat kiadásával s természetesen a szellemi élet fasiszta maradványainak kíméletlen bírálatával végre meg tudja teremteni azt, ami az ellenforradalom huszonöt esztendeje alatt egyszer sem sikerült: összehozni s a munkásság és parasztság mellé szövetségesként odaállítani egy valóban népi értelmiségi tábor!”³⁰

Az Új Szellemi Frontot alapító kommunisták és parasztpártiak bevonták a frontba Szakasits Árpádot, a Szociáldemokrata Párt főtitkárát is, amivel nem csupán a kezdeményezés népfrontos jellegét kívánták hangsúlyozni, hanem azt is, hogy az SZDP élén álló politikus a népi írók megítélésében nem saját pártja publicistáival, hanem a Parasztpárttal és a Magyar Kommunista Párttal ért egyet.

Szakasits a Parasztpárt központi napilapjába, a *Szabad Szóba* írt cikkével csatlakozott az Új Szellemi Fronthoz, majd Veres Péter, a Parasztpárt elnöke tette le voksát mellette, végül a *Szabad Népb*ben, az értelmiségi összefogást immár általánosabb síkra emelve, a kommunista politikus, Horváth Márton állt ki a kezdeményezés mellett.

Szakasits utópisztikus frázisokkal támogatta a szellemi front ötletét, majd azt hangsúlyozta, hogy aki egzisztenciálisan kiszolgáltatott, nem lehet igazán szabad. Ebből az általános igazságból kovácsolt politikai töké: ha az értelmiségiek teljes szívvel a munkások és a parasztok mellé állnak, vagyis támogatják az őket képviselő pártokat, eljő a szabadság és a bőség kora.³¹

³⁰ DARVAS József: Új Szellemi Frontot! *Szabad Népb*, 1945. május 13.

³¹ „Munkások és parasztok erős karja védelmezi a tiszta és igazi írói szabadságot, a laboratóriumokat, a műtermeket és a katedrákat. A munkások és parasztok két feltörekvő osztálya veszi most át a forradalmi polgárság valaha szép szellemmozdító, termékenyítő, ösztönző szerepét.” (SZAKASITS Árpád: Új szellemi frontot! *Szabad Szó*, 1945. május 19.)

Veres Péter leválasztotta a kiiktatandó középosztályról a szerinte egyedül értékes elemet, a Márciusi Front híveit és a népi írókat. Beismerte, hogy a népiek csoportja gyenge és megosztott volt, „itt-ott »völkisch« elemekkel keveredett”, nem volt elég „harcos és bátor”. A „fasiszta népiesség” mögül elfogyott a levegő, a „forradalmi népiesség” ideje csak most kezdődik – vélekedett. Szerinte a nép mellé álló értelmiség akkor tölti be hivatását, ha elfogadja a szocializmust; csak így képviselheti a magyar lényeket, a magyar szellemet, a magyar ízlést és a magyar erőt.³² Veres Péter írásának legfőbb hiányossága, hogy csak érintőlegesen tér ki a szélsőjobb hatása alá került népiekre: nevüket és eltévelyedésüket bizonyító írásait nem említi, s így felelősségüket is kisebbíti.

Horváth Márton *A magyar értelmiség* című cikkében az értelmiség és a baloldali pártok együttműködését reprezentáló akciót tágabb politikai összefüggésben vizsgálta: úgy, hogy az MKP primátusa megkérdőjelezhetetlen legyen. Szerinte a kommunista párt nem csupán szellemi vonzerejével hat az értelmiségiekre, hanem egzisztenciálisan is segíti őket. Úgy állította be pártját, mint a jobb sorsra érdemes, nyomorgó értelmiség egyetlen igaz támogatóját, hiszen a kultuszminisztertől úgysem várható sem a pedagógusok átképzése, sem a tankönyvvizíció – denúciálta a közismerten polgári demokrata elkötelezettségű Teleki Gézát a kommunista politikus. Az MKP érdeme az is, sugallta Horváth, hogy a szakszervezetek az éhező értelmiségiek segítségére siettek. „A munkásság és a vele szövetséges parasztság” a velük szemben elkövetett bűnök ellenére felvállalja az elszegényedett és elbizonytalanodott értelmiség védelmét anélkül, hogy ezt „messzemenő politikai feltételekhez kötné” – nyugtatgatta a kommunista politikus a csöbörből vödörbe eséstől féltő értelmiséget. Az értelmiségiek félelmének megalapozottságát támasztja alá, hogy Horváth cikkében a „nemzet ideológiai nevelőinek” nevezte a pedagógusokat, írókat, művészeket, akiknek zöme nemigen vágyhatott az effajta tevékenységre.

Horváth Márton is helyeselte az Új Szellemi Front ötletét, csakhogy oly szélesre tágította a benne résztvevők körét, hogy lényegében az értelmiség egészét belefoglalta, s ezzel végső soron megfosztotta az akciót exkluzív – elsősorban az NPP-hez, a népi írókhoz kötődő – jellegétől. „A szellemi front csatlakozzon a munkásság és parasztság, a magyar demokrácia frontjához” – írta, vagyis az értelmiség bízta rá magát a kommunista pártra.³³

³² VERES Péter: Új szellemi frontot! *Szabad Szó*, 1945. május 20. – Veres szerint a kereszténység felvételéhez és a reformációhoz hasonlítható a szocializmus térnyerése Magyarországon.

³³ HORVÁTH Márton: A magyar értelmiség. *Szabad Nép*, 1945. május 20.

E cikksorozat a koalíció baloldali pártjai közötti informális megegyezés dokumentuma. A megegyezés lényege: a koalíció két baloldali pártjának – a Nemzeti Parasztpártnak és a Szociáldemokrata Pártnak – a vezetői kommunista irányítással közösen próbálják egy akolba terelni az értelmiségieket, cserébe viszont a Magyar Kommunista Párt nem tesz külön erőfeszítést a polgári értelmiségi csoportok megnyerésére. A kezdeményezés Révai taktikus visszakozásaként is felfogható.³⁴ A kommunista politikus áprilisban még nem bízott annyira szövetségeseiben és saját erejében, mint egy hónappal később. Az áprilisban, májusban történtek azonban meggyőzték arról, hogy a régi értelmiség – amelyet Szekfű Gyula reprezentált – vagy önmagától is alkalmazkodik az új helyzethez, vagy nem is olyan erős ellenfél, hogy megnyerése érdekében lépéseket kellene tenni. A kommunisták május közepén jöttek rá arra, hogy túlértékeltek a polgári értelmiségi réteg közvélemény- és a politikaformáló szerepét. Az MKP ekkor volt sikerei csúcsán: a május 20–21-i pünkösdi pártkonferencián leszámolt saját balosaival, amivel nem csupán addigi szövetségesei, hanem a vele szemben némileg gyanakvó polgári rétegek elismerését is kiváltotta. A témánknál maradva: a kommunista párt a korábbiaknál szorosabb kapcsolatot épített ki a parasztpárti értelmiséggel, és megőrizte Szekfű és számos polgári értelmiségi bizalmát.

Frontellenesek

A májusi cikkek utalásai az 1935-ös Új Szellemi Front-próbálkozásra főként azokban keltettek visszatetszést, akik nagyon is jól emlékeztek a tíz évvel korábban történtek ideológiai, hatalmi hátterére, akiket felháborított az értelmiség és a hatalom közötti összefonódás nyílt vállalása.

Volt, aki azt kifogásolta (Csécsy Imre, Pogány Ö. Gábor), hogy az 1945-ben a legjelentősebb hatalmi pozícióba jutott kommunista párt a megtérteket, a mindig is felszínen lévőket favorizálja, és nem őket, a demokrácia régi harcosait, akik a Horthy-korszakban háttérbe voltak szorítva. A radikálisan baloldali elkötelezettségű Pogány Ö. Gábor mind a Szekfű, mind a népiek felé tett udvarló engedékenységet nehezményezte. Bűnbánatot, vezeklést várt volna el a „megtévedt” értelmiségtől, leszámolást a téveszmékkel, de főképp annak a maroknyi értelmiséginek a

³⁴ Nem tekinthető véletlennek, hogy a választ Darvas frontalakító felhívására nem ő, hanem Horváth Márton adta meg.

megbecsülését és elismerését szerette volna elérni, akik soha nem követtek el olyat, amiért meg kellene nekik bocsátani. „Majdnem hogy ígérgető hívogatással csábítgatják az elmúlt évtizedek kevésbé kompromittált alakjait, mialatt a régi baloldaliakat a háttérben hagyják, munkakör és komoly működési terület nélkül. [...] Az Új Szellemi Fronthoz vezető út első állomása kipróbált, progresszív gondolkodású értelmiség bevonása az újjáépítésbe, s csak másodsorban következik, a hiányok pótlására, de semmi esetre sem a kulcspontok megszállására, az egykori bólogatók és alkalmazkodók, most: megtért báránycák befogadása” – írta a *Világban*, abban a minden oldal felé nyitott polgári újságban, ahol még egy olyan baloldali is vezércikket írhatott, akinek ezt az írását a hozzá eszmeileg közelebb álló lapok feltehetően nem fogadták el közlésre.³⁵

Kassák Lajos is a frontot ellenzők képviseletében szállt ringbe „*Új szellemi front*” című cikkében. „Idézőjelek közé állítottam a címet, de nemcsak azért, mert kölcsön vettem, hanem azért is, mert jelentésénél fogva ellenszenves a számomra. Az utóbbi esztendőknben elég bajt hozott ránk ez a nyers, más területekről kölcsönzött szójárás, elunhattuk volna, sőt, ha szikrája élt bennünk a humanista és demokrata érzésnek – meg is utálhattuk volna. Sok szó esik ma az értelmiség magatartásáról, vitatják jelentőségét és nélkülözhetetlenségét az ország felépítésénél, de a fogalmak tisztázását senki sem akarja elvégezni [...] Úgy-ahogy befejeződött a háború, új korszak küszöbén állunk, s ezért nemcsak illő, hanem feltétlenül szükséges is, hogy ennek az új kornak a nyelvén szóljunk. A bevetés, roham, brigád és egyéb háborús szavak idejüket múlták, s ugyanígy idejét múlta a szellemi tevékenység értelmezése mellé odabiggyesztett a »front« szócska, amelynek hallatán vagy olvastán önkéntelenül is a rohamszíjat és rohamkést asszociálja az ember. Mikor is történt meg a »szellem« és »front« szavaknak egymáshoz kapcsolása? Ha jól emlékszem, akkor, amikor nagy keletje volt nálunk Mussolini fasizmusának, amikor már érezni lehetett az elkövetkező háború kénkőszagát. Íróink szokatlan élenkséggel ekkor kezdtek el mozgolódni, ekkor mondták ki először, hogy »új szellemi frontba« akarnak tömörülni, aminek az értelmét magyarázni is kezdték, s forradalmi jelszavakkal engedték magukat az ellenforradalom felé sodortatni” – írta keserűen.³⁶ Nem tudta bocsánatos bűnnek tekinteni a népiek jobbrafordulását, elkülönülésüket, azt, hogy magukat tekintették a magyarság igazi képviselőinek. Felemelte szavát a rossz emlékü, a „fasiszta időket” idéző 1935-ös front felújítása

³⁵ POGÁNY Ö. Gábor: Út az Új Szellemi Front felé. Vezércikk. *Világ*, 1945. június 12.

³⁶ KASSÁK Lajos: „Új szellemi front”. *Világ*, 1945. július 5. A további idézetek is innen valók.

ellen. „[A]z értelmiség soraiban is jelentős a káros politikai és eszmei fertőzöttség. Íróink az »új szellemi front« frázisával egyszer már akaratlannul is szolgálatot tettek a fasizmus, a nemzetiszocializmus megszállottjainak; miért akarnak most ugyanezeknek a jelszavaknak hangoztatásával elindulni – mégpedig a demokrácia lobogója alatt? [...] A történelem számtalan példával szolgál ahhoz, hogy a szellem embereinek pontos vagy pontatlan szóhasználat, átgondolt vagy felelőtlen cselekedete mennyire befolyásolta a közösség életének gazdasági és szellemi alakulását. Meggyőződésem, ha a magyar értelmiség idejében észbekapott volna, ha nemes hivatását nem cseréli fel pillanatnyi sikereket ígérő szerepkörrel, sosem zuhanhatott volna ez az ország a maihoz hasonló mélységbe. Nem kellett volna, hogy hősök legyenek, hogy csupasz mellet odaálljanak a terroristák gyilkjához; elég lett volna, ha szorgalmazza a fogalmak tisztántartását, ha leleplezik az erőszakkal divatba hozott frazeológia többértelműségét. Ez a legkevesebb, amit megtehettek volna, s mint felelősséget érző személyiségeknek, meg is kellett volna tenniük. Azzal azonban, hogy átvették a közkeletű frázisokat, hogy 48-beli diákoknak, kellő tájékozottság nélkül szociológusoknak képzeltek magukat, nyelvileg és értelmileg tisztátalan írásaikkal, talán jobb szándékuk ellenére is, előkészítői és megtevesztői harsonásai lettek a bekövetkezett tragédiának. De ebből az éretlen játékból már végre is elég lehetne.”

Kassák számított az értelmiségre,³⁷ a népi írókra is, de Horthy-korszakbeli tevékenységük miatt szerénységre intette őket, és politikai irányultságuk alapján nem tett különbséget közöttük.³⁸ „[N]em »Új szellemi front«-ra, hanem józan belátásra, céltudatos akaratra, nyílt kiállásra van szüksége ennek a még mindig vérző sebeit fájlatló országnak. [...] Ne azon fáradozzatok, hogy az érdemteleneket mentsétek, hanem hogy a hasznos tevékenykedőket segítsétek. Ha nem voltatok hősök, most ne akarjatok mindenáron szamaritánusok lenni” – váltott át íróársai tegezésére Kassák.

Az „érdemtelenek” kifejezés bánthatta azokat, akikre vonatkoztatni lehetett – mindenekelőtt Szabó Lőrincet és Németh Lászlót –, de rosszul eshetett a leminősítettek barátainak is, sőt azok az olvasók sem oszthatták Kassák véleményét, akik műélvezetet és nem ideológiát kerestek

³⁷ „[A] szellemi élet képviselői nélkülözhetetlenek az ország felépítésében. [...] sok minden ennek a szellemi elitnek magatartásán, beállítottságán és konstruktív tevékenységén múlik.”

³⁸ Ebben az is szerepet játszhatott, hogy 1945-ben a népiek hallgattak a szélsőjobb táborába állt társaikról – például Erdélyi Józsefről és Sértő Kálmánról –, miközben elfoglalt zsnalasztának bélyegezték azokat, akik Szabó Lőrinc és Németh László felelősségét felvetették. Ez ellenszenves lehetett a moralista Kassák számára.

Szabó és Németh írásaiban. Kassák elnagyolt minősítése ugyanakkor nem életveszélyes fenyegetés volt, mint ahogy nem lehet annak minősíteni a szociáldemokrata publicisták múltfirtató igyekezetét sem. Az 1944–45-ös rendszerváltó fordulat után valóban szükség lett volna a múlt feldolgozására, a történelem miatti erkölcsi felelősség tisztázására a nyilvánosság előtt.

Kassák Lajos most is igazságosztó prófétának bizonyult: „Véleményem szerint kegyetlenségekkel nemcsak a tévelygő nagytömegeket, hanem a sanda tekintetű egyeseket sem lehet a jó útra vezetni. Nem az író feladata, hogy törvényt üljön; de elhivatottságánál fogva kötelessége, hogy iparkodjék a fogalmakat tisztázni és segítsen a rothasztó mocsarakat kiszárítani. Nagyon zavaros napokat élünk, ez érthető, hiszen majdnem mindenünket elvesztettük, s majdnem az egészet újra kell kezdenünk; de ez nem lehet mentsége annak a szellemi zavarnak, amely értelmiségünk nagy részéből árad. A tömegek egyéb munkával vannak elfoglalva, elsősorban tehát a szellem embereinek feladata, hogy az elérni vágyott cél érdekében hasznosítsák kritikai tudatukat, és műveljék meg azokat a területeket, ahonnan az új korszakot reprezentáló érzések és gondolatok fakadnak.”

Szakasits fentebb ismertetett cikkének megjelenéséből sejthető az, amit Illyés naplója is megerősít, hogy a kommunisták értelmiségi politikájukat nem csupán a parasztpárti vezetőkkel, hanem a szociáldemokratákkal is egyeztették. A megegyezés értelmében a *Népszava* publicistái felhagytak a korábban támadott írók bírálataival, s nem nyilvánítottak véleményt az Új Szellemi Frontról sem.³⁹ Június közepén azonban betelt náluk a pohár. Révai megmutatta Illyésnek Horváth Zoltán paktumfelmondó levelét. Horváth indokai: Szabó Lőrinc az újságírói igazolói eljárásra készülve terjeszti védőbeszédét – ezt mellékelte is –, Féja Gézat alkalmazza a kommunista irányítású népfrontos ifjúsági szervezet, a MADISZ, valamint az 1945 előtt szélsőjobboldali szerzők könyveit is megjelentető Püski Sándor igazolási eljárása felmentéssel – a kiadó igazolásával – végződött.⁴⁰ Nem tudható, hogy Révaiék szociáldemokrata partnereiket is ellátták-e a népiekről szóló belső információval, az azon-

³⁹ Az előzmények ismeretében biztos állítható, hogy nem lehetett róla jó véleményük, de pártjuk főtítkárát, a front mellett kiálló Szakasits Árpádot sem hozhatták káros helyzetbe azzal, hogy támadják az Új Szellemi Frontot.

⁴⁰ „Ma betegem be, mert Waldapfel elküldte Fülep levelét: »megfullad« ott lent, még Pécsre sem neveztek ki tanárnak. Ezt vittem el Révainak. Azonnal írt a pécsi főispánnak is, Fülepnek is. (Én nem írtam.) Vita az irodalomról. Megmutatja Horváth Zoltán levelét: bejelenti, hogy felmondják a k.-kal való egyezséget s megtámadják a »fasisztarejtegetőket.«” ILLYÉS Gyula: i. m. 367. 1945. június 15-i naplóbejegyzés.

ban nem kétséges, hogy a kulisszák mögötti összeugrató politizálás a kommunista hatalmi politika hatékony eszközének bizonyult.

A teadélután

Az MKP vezetése nyár elején új formát talált az értelmiségi elit megnyerésére. Rákosi Mátyás fehér asztalhoz, kötetlen beszélgetésre hívott harminc neves értelmiségit. A résztvevők sem akkor, sem később nem büszkélkedtek ezzel a látogatással. Feltehetően szégyellték, hogy elfogadták az MKP meghívását, s ezzel az a látszat keletkezhetett, hogy alkalmazkodtak az uralmon lévőkhöz, feladták szellemi függetlenségüket. Az sem vigasztalhatta őket, hogy egzisztenciálisan rá voltak szorulva a kommunistákra. Rossz érzéseiken az sem változtathatótt lényegesen, hogy tudhatták: a találkozó elsősorban nem nekik hoz hasznot, hanem áttételesen – beszámolóik, tanácsaik révén – az országnak.

„Rákosinál értekezlet – jegyzi fel június 2-án Illyés a naplójába –: Kodály, Szekfű, Szladits, Füst, Domanovszky, Lóczy(?), Kemény Gábor, Bernyák(?), Rusznyák, Kozáry(?) stb. Megannyi szemeszterniyó vagy előszó, vagy curriculum vitae. Rákosi, Révai megnyugtató, világos beszédei a jelenről, a jövőről.”⁴¹

Révai szerint 25–30 „java író, művész, tudós”, a „magyar értelmiség legjobb képviselői” jöttek el az MKP főtitkárának meghívására kötetlen beszélgetésre. A találkozóknak az is célja volt, írta június 6-i cikkében, hogy az értelmiség kapcsolódjon be az újjáépítésbe. Elégedetten konstataulta, hogy a régi értelmiségiiek tartózkodása oldódik, s ígéretet tett nyomoruk enyhítésére: az ország romokban, „de annyink még van, hogy pusztuló intelligenciánk javát átmentsük a jövőre” – írta.⁴²

Rákosi írásban (németül) és élőszóban is beszámolt a „teadélutánról” Dimitrovnak:⁴³ „Az értelmiséggel a következő kísérletet tettük: a Központi Vezetőség három tagjához kötetlen beszélgetésre hívtunk meg 30 vezető akadémiust, egyetemi tanárt, író és művészt. Három kérdést tettünk fel nekik: Hogyan lehetne gyorsabban bevonni az ország újjáépítésébe az értelmiséget, hogyan tudnánk biztosítani az értelmiség anyagi alapjait az infláció időszakában, és hogy mi kifogásuk van a kommu-

⁴¹ Uo. 365. (A kérdőjelek Illyéstől valók.)

⁴² Révai József: Értelmiség és demokrácia. *Szabad Nép*, 1945. június 6.

⁴³ Georgi Dimitrov a Komintern 1943-as feloszlata után az SZKP KB mellett működő Nemzetközi Osztály vezetője volt.

nista párt ellen. Élénk vita alakult ki, amelyben a meghívott értelmiségieknek több mint a fele részt vett. Mi minden kérdésükre válaszoltunk, és a feszültség jelentékenyen engedett. E megbeszélés eredményeképpen – amely nagy feltűnést keltett a budapesti értelmiségi körökben – felmerült egy laza munkaközösség kérdése, amely a vezető értelmiségiek számára lehetővé teszi, hogy jobban részt vegyenek az újjáépítésben, mint eddig. Tervezünk egy szövetkezetet is kb. 1000 taggal, amely a szovjet »zárt üzletek« mintájára bizonyos mértékig gazdaságilag ellátja a vezető értelmiségieket. A dolgot napirenden tartjuk.”⁴⁴

A Dimitrov és Rákosi találkozójáról készült jegyzőkönyv némileg eltér attól, amit Rákosi a levelében írt. A találkozón Rákosi Szekfűt is felemlítette: „[A meghívottak] őszintén elmondták, hogy ők angolbarátok, hogy mi nem tetszik nekik a Vörös Hadseregben és a kommunista pártban. Azután nagyon elégedetten és egyetértően nyilatkoztak róluk. Csúpan egyikük, a történész Szekfű mondta, hogy ez semmit sem jelent, ezek gerinctelen emberek, tavaly Szálasi alatt ugyanúgy beszéltek, és két évvel ezelőtt Kállayval is. Mindenesetre győzködjük őket, gondoskodunk ellátásukról, s megpróbáljuk megnyerni őket. Némi eredmény mutatkozik. Valamennyien tudják és állítják, hogy a jelenlegi helyzetben csak a kommunista párt segíthet, de még nem szánták el magukat arra, hogy együtt haladjanak a demokráciával.”⁴⁵

Hangsúlyváltás

A sajtóban az értelmiség helyéről, felelősségéről szóló, egyre inkább szétfolyó vitát, a feleledő népi–urbánus ellentétet ismét a kommunisták terelték „népfrontos” mederbe azzal, hogy a július közepén megrendezett

⁴⁴ Vass Henrik: Dokumentumok Rákositól – Rákosiról. *Múltunk*, 1991/2–3. 244–288.

⁴⁵ Póth Piroska: i. m. 216. Szekfű tíz évvel később így emlékezett: „Szélesebb körben terjedt ki a Szovjetunióból hazatért kommunista vezetők működése, akik legelőször is iparkodtak személyesen megismerkedni mindegyik szakma vezető embereivel, és azokat a helyzetről, a nyugat-európai és a szovjet kilátásokról felvilágosítani. Rákosi Mátyás és Révai József hosszú asztaloknál, tea vagy feketekávé mellett látták először az elmúlt korszak legjobb embereit, jogászokat, matematikusokat, orvosprofesszorokat, zenészeket, írókat, akik bizonyára azért vettek részt ezeken az eszmecseréken, melyeken különben Budapest és a vidék eseményei megbeszéltek, mert sokan közülük – ha nem is tudtak róla, de – már hozzátartoztak a fent leírt [átálló értelmiségi] kategóriák valamelyikéhez.” (Szekfű Gyula: Az értelmiségiek átállása a felszabadulás idején. In: *Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből*. Szerk.: Lackó Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 289.) Szekfűnek a kommunisták és a szovjetek felé tett gesztusai mellett talán Rákosi róla szóló beszámolója is szerepet játszhatott abban, hogy a moszkvaiak a nem zsidó és nem kommunista tudóst szerették volna a moszkvai magyar követ pozíciójában látni.

könyvnapokra kiadták az *Új Szellemi Front* című könyvet. Ez kommunista értelmezéssel keretbe foglalta azokat a sajtócikkeket, amelyeket az ismeretlen összeállító tendenciózusan kiemelt a lapokból és tendenciózusan csoportosított: csökkentette a népiek jelentőségét az akcióban, a fanyalgó kommunista ellenvéleményeket bagatellizálta, a neki nem megfelelő megszólalók cikkeit – Kassák Lajosét és Pogány Ö. Gáborét – pedig kihagyta a gyűjteményből. A kis kötet azzal, hogy újra közölte Révai cikkét Szekfűről, mintegy beemelte az *Új Szellemi Front*ba a történezszt, azt a közéleti szereplőt, aki ellen Darvasék a régi-új szellemi frontot májusban kigondolták. A kommunisták július közepén ugyanazt kívánták elérni, mint tavasszal: az értelmiség tudatosítsa magában, hogy jövője a kommunista párt politikájának követéséől függ. Szövetségi táborukba Szekfű éppúgy beletartozik, mind a népiek. A kommunista vezetés alatt a polgári és a népi értelmiség egyaránt megtalálhatja számításait. Révai áprilisi cikkének megfogalmazásában: „...az értelmiség mindkét szárnyára szükség van, arra is, amelyik Szekfű Gyulát, s amelyik Németh Lászlót követi.” Két hónap elteltével, 1945 júliusában a népiek elvesztették az értelmiségiek között az elsődleges szövetséges rangját, amelyet ismét meg kellett osztaniuk Szekfű Gyulával, illetve az általa reprezentált értelmiségi elittel.

Az *Új Szellemi Front* című kiadvány⁴⁶ a baloldali népiekhez közelálló kommunista Kállai Gyula köntörfalazás nélküli írásával indul: az intelligenciának nincs más lehetősége, mint a széles nemzeti összefogás (vagyis nem egy ideológia körüli elkülönülés, „frontba tömörülés”), valamint a „demokrácia” követése, amin ő annak kommunista interpretációját értette. Ez a kötet elején olvasható írás a szellemi front ötletét adó népiek ellensúlyozására szolgált, akik a rendszerváltó intelligencia legfontosabb, legnépesebb rétegének a népi írói táborhoz csatlakozott baloldali, valamint a jobboldaliságát feladó intelligenciát szerette volna látni, mint a vezetésre hivatott munkásság és parasztság legmegbízhatóbb szövetségesét. Fenyegetés és csábítás egyaránt kiolvasható Kállai Gyula szavaiból: „...ne higgye senki, hogy a »harmadik út« még járható. Aki erre az útra lép, feltétlenül önvesztébe rohan. A habozás, a kivárás azt a sorsot szánja az értelmiségnek, amelytől fél: a kikerülhetetlen pusztulást. Ma már nekik is tisztán kell látniuk: egyetlen járható út van csupán, s

⁴⁶ *Új Szellemi Front*. (Kállai Gyula, Révai József, Darvas József, Zilahy Lajos, Gábor Andor, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Szekfű Gyula, Horváth Márton.) Szikra, Budapest, 1945. – Az MKP napilapja szerint a könyv „a magyar értelmiség kérdéseivel foglalkozik, és a legkitűnőbb magyar közírók állásfoglalásait tartalmazza”. (*Szabad Nép*, 1945. július 13.) A kötet ezekben a napokban került ki a nyomdából.

ez a demokrácia útja. S hogy ezen az úton rövid idő alatt minél messzebbre érhessünk, az az intelligenciától is függ [...] A Magyar Kommunista Párt szava ma még nem azért döntő a magyar értelmiség előtt, mert érzelmileg közel állanak hozzánk, hanem azért, mert nagy tömegbefolyásunk van, s mi rendelkezünk azzal az egyik legjelentősebb tömegerővel, mely megfordítja a magyar sors kerekét.”⁴⁷

Darvas József újra közölt cikke után a könyvben a népiek vonzáskörébe tartozó Zilahy Lajos véleménye olvasható. Zilahyt nem csupán azért nem lehetett kihagyni, mert az ő bábáskodásával jött létre villájában a népi írók és Gömbös Gyula találkozója 1935-ben, hanem azért sem, mert Szekfű mellett vele lehetett bizonyítani, hogy a Horthy-korszak elit értelmiségének legjobbjai a „jó ügy”, a kommunista vezetésű országépítés oldalára álltak.⁴⁸ Zilahy elegánsan – a jószándék és a felelősségérzet kontinuitását hangsúlyozva – fogadta az elkerülhetetlent, s így értékelte szerepvállalását az 1935-ös Új Szellemi Frontban: „Ez a mostani könyvnapi kötet (nem az én tollamból) ezt a címet viseli: *Új Szellemi Front*. A szó egykor tőlem származott, de ezt nem szerzői jogom védelmében említem, mint ahogy az ilyen szavak sem lehetnek az enyéme: szabadság vagy egyenlőség. [...] Ha most mégis emlékezetembe idézem azt a másik Új Szellemi Frontot, úgy érzem, ha büntudat nélkül is, de marcangoló önváddal állunk valamennyien a magyar Marianne ítélőszéke előtt, de lélekben mégsem összetörve, mert akkori harcaink, legalább szándékainkban, mégsem voltak egészen dicstelenek.”⁴⁹ Zilahy azt bizonygatta, hogy a szovjet kultúrpolitika tágkeblű és intelligenciapárti, hiszen a Szovjetunióban megbecsülik az értelmiségieket; Lenin is előszeretettel olvasott orosz klasszikusokat, Hitler viszont gyűlölte az értelmiséget. A szovjet viszonyokat nem ismerő, a magyarországi rendszerváltásokban viszont tapasztalatokat szerzett író nem lehetett teljesen biztos az igazában, ha szükségesnek látta, hogy kiemelje a két diktatúra kultúrafelfogása közötti különbséget.

Gábor Andor, Szekfű egykori barátja, akivel akkor romlott meg a kapcsolata, amikor Gábor 1919 után kommunista lett, hithű párttaggént adott hangot csalódásának: *Nincs tódulás* – adta írása címéül. Nem értette, hogy a magyar értelmiség miért nem hálás a győztesek nagylelkűségéért. Szerinte a megbocsátásnak, az amnesztiának a rossz egziszten-

⁴⁷ *Új Szellemi Front*. I. m. 7., 8.

⁴⁸ Zilahy egyik szerkesztője volt a „népfrontos”, valójában kommunista irányítású *Szabadságnak*, és elvállalta a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság elnöki tisztségét is.

⁴⁹ *Új Szellemi Front*. I. m. 23.

ciális viszonyok között hatnia kellene, hiszen az intelligencia felelős a saját maga és az ország nyomorúságáért. Az emigrációból hazatért író nem érzekelte az önsajnálát önfelmentő hatását, azt viszont igen, hogy 1919 után egy újabb kommunista uralom lehetősége riasztóan hatott az értelmiség többségére, akik „abban a hitben vannak, hogy semmi új nincs a nap alatt, új szellemi front sincs, hanem ennek az országnak a története mindig ugyanaz: ugyanaz fehérben, ugyanaz zöldben és ugyanaz pirosban (ami együttvéve és kellő sorrendben – Kommün–Horthy–Szálasi – a nemzeti szint adja ki, s az ő véleményük szerint most megint a pirosnál tartunk, de majd jönnek még a többi színek is).”⁵⁰

Illyés Gyula – *Újabb szellemi front?* című írásában – parasztpárti társaihoz hasonlóan helyeselte a frontalapítást. A hit és a bizakodás az igazságos népi társadalom megteremthetőségében az ő írásában a legerősebb. A népiek régi álma, a földosztás, 1945-ben forradalom nélkül is megvalósult, az idegen befolyástól független magyar társadalom tudati átalakításához, demokratizálásához, műveltségi szintjének emeléséhez – a tényleges forradalomhoz – pedig kedvezőek voltak a feltételek: „...a történelem most valami jellegzetesen ránk szabott magyar útra kényszerít bennünket. [...] Utunk olyan lesz, amilyenné mi tesszük. [...] Egy sors, egy nép, egy nemzet vagyunk, történelmünk tán sohasem látott mélypontján. Egyszerre kaptuk a legsúlyosabb döfést, aminek a kiheverése magában elég volna, és a legnagyobb lehetőséget a jövő teremtésére, amely máskor nemzedékeknek is sok lett volna. [...] Ettől az új szellemi tömörüléstől azt a rohamunkát várom, hogy végre a szellemi élet is meginduljon.”⁵¹

Illyés áttételesen szót emelt félelemben élő íróársai érdekében. Neveket nem említett, de a kortársak számára egyértelmű volt, hogy Németh Lászlóra, Kodolányi Jánosra, Sinka Istvánra és Féja Gézára gondolt, amikor ezeket írta: „Egy kis figyelmetlenség tíz emberrel, s a nemzet egy emberöltőre néma marad. [...] az új helyzet új vizsgáztatást követel. Abban, hogy Magyarország hova jutott, a világ előtt mindnyájan egyformán felelősek vagyunk. [...] Nem a bűnösök felmentését kérem. [...] a felelősséget és munkát osszuk meg mindazokkal, akiknek jóhiszeműségében és becsületességében a múltban sem volt okunk kételkedni. Nem kívánom, hogy ne beszéljünk arról, hogy ki mikor mekkorát tévedett, de ne ezen legyen a hangsúly, mert ha csak ezt csináljuk – visszafelé haladunk, s mezsgyéjéig sem jutunk el az új teendőnek: a forradalmi átala-

⁵⁰ Uo. 24.

⁵¹ Uo. 28., 29., 30.

kulás sikeres megkezdésének. A dolog könnyebb vége helyett, hogy egymást vádoljuk, fogjuk meg a nehezebb véget, hogy az, akin a karcolás ellenére is rajta van az érték és a tisztesség próbája, az hol tud azonnal használni.”⁵² Írása utolsó mondataiban fordított addigi gondolatmeneten: a Szovjetunióra hivatkozva követendő példaként az új, a paraszt- és munkásszármazású értelmiség jövőformáló szerepéről írt. S ezzel elmentmondott sokat idézett kétsorosának, mely szerint nem az a fontos, ki honnan jött, hanem az, hogy hova megy.⁵³ „Megértettem, amikor Szovjet-Oroszország azt kérdezte az iskolapad és az íróasztal felé tolongóktól: mi volt az apád? Paraszt, munkás? – Akkor tessék. A többit megváratta [?!] addig, amíg az előbbiek – századok óta várakozók – helyet nem foglaltak. A magyar értelmiség cseréje is folyik. De semmi lényeges csere – semmi lényeges változás – nem fog történni, ha adataik bediktálása közben a belépők nem ejtik ki valamelyikét a két szónak: munkás, paraszt. Tulajdonképpen erről kellett volna beszélnünk. Ez még döntőbb, még nehezebb, még sürgetőbb. Ettől az új szellemi rétegtől függ az Új Szellemi Front sorsa.”⁵⁴ Ezzel áttételesen azt is olvasói tudomására hozta, hogy a Szekfű-féle régi értelmiségieknek nincs helye az új demokráciában.

A kommunistákhoz közelálló parasztpárti Erdei Ferenc „tette helyre” a túlzottan Szekfű-ellenes Darvast, illetve a Szekfűt „álcázottan” kirekesztő Illyést, és közben nem hagyott kétséget afelől, hogy a népi értelmiséget ő is fontosabbnak tartja, mint a régi értelmiségieket. Erdei *A magyar értelmiség útja* című írásában az áprilisi Révai-vonalat folytatta tovább.⁵⁵ A kommunista politikusnál némileg árnyaltabb képet rajzolt Szekfűről, de mintha csak azért tette volna, hogy elfogulatlansága a népiek értékelésekor is méltányolható legyen. Egy másik értelmezés sem kizárt: Erdei Révaiéktól azt a feladatot kapta, hogy népi író társai ellenében megerősítse Révai áprilisi kijelentését, miszerint a demokratikus átalakulásban Szekfű Gyulára is szükség van.

⁵² Uo. 31.

⁵³ „Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh, ma nem azzal / Kellene: honnan jössz, – azzal, ecsém: *hova méész!*” (*Egy népfőnök*)

⁵⁴ Illyés kifinomult eligazodására vall, hogy még a szavak sorrendjével is tud „politizálni”, úgy elhárítani egy esetleges támadást, hogy ugyanakkor véleménye is nyilvánvaló legyen: először parasztokról és munkásokról ír, majd megfordítja a sorrendet, így a parasztpártiak, illetve a kommunisták preferáltjai mintegy egyensúlyba kerülnek. (32.)

⁵⁵ A korabeli politikai tolvajnyelv példája Erdeinél: minden értelmiségi áttámaszt „nehezen leküzdhető bizalmatlanság kíséri mind a munkásság, mind a parasztság részéről”. Ez úgy értelmezendő, hogy a koalíció baloldalon álló pártjainak – az MKP-ban, az SZDP-ben és az NPP-ben – megosztott a vélemény arról, kik fogadhatók be a hatalom szűkebb és tágabb körébe.

Erdei Szekfű pályájának azt a szakaszát tartotta meghatározónak, amikor a történész lebecsülte a szabadságharcos törekvéseket, és felértékelte a német kultúrkör vonzását Magyarországon: a „népellenes kereszténynemzeti politika” propagálása miatt „reakciónak” tartotta a történészt. Szekfű „a bethleni ellenforradalom alapján fordult szembe a fasiszta ellenforradalommal” – írta, egybemosva a két korszakot, bár a továbbiakban valamelyest méltányolta, hogy Szekfű és hívei a „reakció” fasiszta, gömbösi szakaszában is megmaradtak a mérsékeltebb bethleni vonal mellett.

Szekfű, a „kitűnően tájékozódó és előrehaladni képes elme” 1945-ös fordulata Erdei szerint azért fontos, mert „az úri középosztály jobb, fejlődőképesebb elemeit” tudta magával ragadni, azt a részt, „amely polgárosulni tudott valamelyest, és polgári középosztályi elemekkel talált kapcsolatot”. Más – nem az Erdei által használt – szavakkal: integrálni tudta mind a nemesi, mind a polgári (magyar, zsidó, német eredetű) értelmiséget.⁵⁶

Az eltelt két hónap – május, június – történései meggyőzték a parasztpárti vezetőket arról, hogy lényegében nincs is értelmiségi alternatívája a népiekhez vonzódó értelmiségnek: a polgári értelmiség nem csoportosul, és ha kötődik is valamelyik polgári párthoz, a PDP és az MRP túl gyenge ahhoz, hogy értelmiségi tagjai a kommunisták vagy a parasztpártiak riválisai lehetnének. Így az alkalmat, amelyet az *Új Szellemi Front* című kiadvány megjelentetése nyújtott, Erdei alapjában a népi és a kommunista ideológia rokon vonásainak kiemelésére használta fel.

Míg a korábbi megszólalók politikai-taktikai, illetve világnézeti-érzelmi indíttatásra vettek részt a vitában, Erdei a szociológiai-esztétörténeti elemzésre tett kísérletet. A gyökerek felé tágitotta a diszkussziót. A magyar értelmiség hagyományos szellemi megosztottságát a 18. századig – a kuruc-labanc ellentétig – vezette vissza, majd a 20. századi magyar gondolkodók közül Szekfű és Szabó Dezső szerepére, hatására tért ki.

Szabó Dezsőt azért tartotta Szekfűnél jelentősebb értelmiségvonzó gondolkodónak, mert már a bethleni konszolidációval is szembefordult. Rövidítésére írta, hogy „a népi felszabadulást és a népi forradalmat” ugyanolyan „menthetetlen tévedés alapján” kereste, mint a fasizmus. Szabó Szekfűnél korábban kiábrándult az úri középosztályból, s ezt Erdei érdemének tudta be; ugyanakkor romantikus lelkesedésében a parasztságot idealizálta, amit Erdei helytelenített. Szabó Dezső jobboldali, népi radikalizmusa sokakat vitt a fasizmus táborába. Ezek ellenére az az értelmiségi réteg, amely Szabó Dezsőt követte, „az osztályon belül szembefordult az úri

⁵⁶ Erdei e körbe a Szekfű által szerkesztett *Magyar Szemle*, valamint a *Magyar Nemzet* és a *8 Órai Újság* olvasóközönségét sorolta.

középosztállyal, és nem tudta lelkifurdalás nélkül viselni a bethleni konszolidációt, és nem tudott szövetségese lenni a kapitalizmus polgárságának. Az értelmiségi középosztálynak belülről fölfordult és a maga módján forradalmasult része ez, amely minden ellen tiltakozott, ami a konzervatív és konszolidált reakció vonalába esett. Ezzel szemben nem igazi demokráciát és valóban népi szabadságharcot fordított [sic!], hanem romantikus nép-faji ellenkezést, tehát végső sorban egy másfajta reakciót. De mégis ez volt a magyar értelmiség fejlődőképesebb része, jobb naturájú ága, és nem egészen ok nélkül tekinthette magát kuruc vonalnak a labancokéval szemben.”⁵⁷ Erdei e réteg antikapitalizmusát, németellenességét, népi radikalizmusát becsülte, és helytelenítette, hogy bűneik – antiszemitizmusuk, érintkezésük a faszizmussal – 1945 Magyarországon nagyobb súllyal estek latba erényeiknél. Mérlegén a reakciósság legalább akkorra bűn volt, mint a faszizmus követése. A Szabó Dezső útján járó értelmiség „helyzetében lesújtóan elkésérítő, hogy most felelnie kell háborús bűnösségéért vagy népellenességért ugyanakkor, amikor sokszorosán nagyobb vétkek [?!] megbocsátást nyernek. Pedig nem kétséges: ez a része az a magyar értelmiségnek, amely távolabbra nézve fejlődőképesebb, s komoly előzményei vannak ahhoz, hogy a paraszt–munkás–értelmiség szövetség megbízható tagja legyen” – írta.⁵⁸ Erdei azzal, hogy a megfélemlített népi értelmiségi réteg fejlődőképessége mellett érvelt, és az antikapitalizmust olyan erénynek vélte, amely megbocsáthatóvá teszi a fasiszta jobboldaliságot, a kommunisták felfogását osztotta. Erdei szerint a népieknél „sokkal komolyabb a megtérés, mint a szekfűi pályán. Itt nem antifasisztából kell demokratává válni, hanem a faszizmussal érintkező népi-faji radikalizmusból kell átlendülni a népi demokráciába. Ez nagyobb és világosabb ellentét, mint a másik, s az eredmény is sokkal több lehet” – írta, ami úgy értelmezhető, hogy a szocializmus iránti elkötelezettség különíti el alapvetően a népieket és a kommunistákat az átállásuk ellenére sem igazán megbízható polgári értelmiségtől. Erdei Szekfűt lényegében idejétmúlt polgári demokratának tartotta, szemben a kommunisták irányította átalakulás potenciális támogatóival, a „népi demokratákkal”.

Szekfű a kötet számára készített írásában kelletlenül reagált Révai és Darvas öt megszólító cikkére (Erdi írását nem ismerhette). Nehezeére esett az önvédelem, a rákényszerített magyarázkodás.⁵⁹ Révaival szem-

⁵⁷ Új Szellemi Front. I. m. 37.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Nem tudni, hogy a kötet szerkesztői rendelkezésére bocsátották-e a kiadványba újonnan megrendelt írásokat. Mivel nem reagál rájuk, valószínűleg nem.

ben hűvösen távolságtartó volt, Darvas azonban felbosszantotta. Nem tagadta, sőt megerősítette, hogy élete során többször változott a véleménye, ami minden esetben a politikai, társadalmi változások hatására történt. A történelemben, amelynek nem egy szeletét, hanem a jelenig terjedő évszázadait vizsgálta, nem a saját korától elvonatkoztatható ösleletet látott, hanem egy olyan folyamatot, amelynek hatását a kortársak is tapasztalhatják. Az evolúció hívének vallotta magát. „A konszolidációnak csak az szokott ellensége lenni, aki a zavarosban halászik” – vágott oda Darvasnak. – A fejlődés békés útján morális erőktől s nem erőszaktól létesítendő humánus és nemzeti világban hittem, és szaktörténeti munkáimat ez a hit irányította. Aki e könyvet a sikerétől függetlenül tud[ja] megítélni – s Révai József bizonyára ilyen –, az a *Három nemzedéken* is észreveszi, hogy ez a hit hozta létre.” Ezzel azt is kifejezésre juttatta, hogy nem Darvast, hanem Révait tekinti szellemi partnerének. Túlzottan optimista volt a harmincas évek közepén – vélekedett saját magáról Szekfű –, amikor bízott az erkölcsi megújulásban és Széchenyi példájának követhetőségében. Igaztalannak tartotta a Horthy-korszak egyneműsítését, a Bethlen-éra és a Gömbös-kormányzat egybeomlását. Szerinte Bethlen azok közé az államférfiak közé tartozott, akik a szellemi szabadságnak is teret adtak. Az ország a Gömbös-kormány idején indult el a végzetes, háborúba vezető lejtőn: „...a népiesek mint zárt csoport, inkább a jobboldali mozgalomnak nyújtott kísérőzenét, s nem a baloldalnak. Attól kezdve, hogy Gömbössel poharaztak, egész a különböző lillafüredi és egyéb találkozókig, mik tudtommal mind a fasiszáló kormányok védnöksége alatt jöttek létre.”⁶⁰

Szekfű különbséget tett a népiek között: Szabó Zoltánt, Kovács Imrét és Darvas Józsefet azok közé sorolta, akiket nem lehet a jobboldal felé hajlítani, Féja Gézát és Németh Lászlót viszont elmarasztalta. „A Tiszán túl nem nekik [Szabó Zoltánnak és a két másik említettnek], hanem Németh Lászlónak és Féja Gézának voltak népies híveik, akik lelkesedtek értük, akárcsak Karády Katalinért az ő híveik egyesületei” – írta lekezelően.

A népieket mindenekelőtt a magyar nemzeti kultúra szűkítése, megcsönkítése miatt bírálta.⁶¹ A népiek elé a klasszikus egyetemes és nemzeti

⁶⁰ *Új Szellemi Front*. I. m. 41. – Szekfű Gyula itt némileg leegyszerűsíti a dolgot. Az 1942-es lillafüredi találkozón például a népiek mellett más írók – katolikusok, protestánsok, erdélyiek stb. – is jelen voltak. Az egyik fő referátumot Márai Sándor tartotta.

⁶¹ Ezt már 1942-ben is a szemükre hányta. Lásd SZEKFŰ Gyula: Válasz a magyar népi műveltség dolgában. *Népszava*, 1942. december 25. Itt kifogásolja az elhatárolást a népi, illetve a nemzeti kultúra és műveltség között. A népi műveltség kizárólagos hívei „többnyire elméleti népimádatokban a nemzeti műveltségnek

kultúrát osztály- és politikai szempontok nélkül ápoló szociáldemokráciát állította példaképül. („Ugyanezt kell feltennünk munkánk alapján a másik marxista párt, a kommunisták íróiról is” – jegyezte meg jóhiszeműen.)

A történész abban bízott, hogy a politikai és szellemi nyitottság, az emberség és a magyarság megbecsülése és tisztelete sokszínű kultúrát fog teremteni, ahol a klasszikusok mellett megfér majd az új irodalom is.⁶² Ő más „frontot”, mint a sokszínűség egységét, nem tudott elképzelni. Munkát, műveket kívánt, és nem politikai szekértáborok építését szolgáló fecsegést.⁶³

Révai önkritikát várt el Szekfűtől.⁶⁴ A tudós a kiadványnak készített írásával adta meg a választ: nem érez késztetést életműve átfogó felülvizsgálatára. Tévesnek bizonyult vélekedéseiről véleményét már a nyilvánosság elé tárta, s ez mindenki számára hozzáférhető.

Az *Új Szellemi Front* című kiadvány – ismételten megbontva a történekek sorrendjét – Horváth Márton május 20-i cikkének újraközlésével zárult. Most is azt a célt szolgálta, mint két hónappal korábban: felhívta az értelmiségiek figyelmét az elkülönülés, a csoportosulás értelmetlenségére, és a kommunista vezetésű széles értelmiségi együttműködést pro-

történeti s magasabb részeit egész egyszerűen kiirtásra szeretik ajánlani [...] az ipari munkásság a magyar és európai kultúrában rég túlhaladt az osztálykorlátokon” – írja cikkében Szekfű. Erős Vilmos mutatott rá arra, hogy Szekfű már 1935-ben szembenállt a „Volkstum” tudományossággal. (Erős Vilmos: i. m. 120.)

⁶² „Természetes tehát, hogy a munkás- és paraszttömegekből kiemelkedő írók, miután nem lesz oly erős polgári osztály, hogy ez asszimilálhassa őket, szintén magukkal fogják hozni életformáikat, s ezeknek nyomatai meg fognak jelenni az irodalomban. A szellemi élet nem lesz oly egységes, mint a polgári korszakban volt.”

⁶³ „Mert ez az új front alkotó munka és annak eredményeként írásművek megjelenése nélkül üres formalizmus lenne, gyermekies fecsegés, amire írók gyakran hajlamosak. Mi, öregek, akik az egymást követő korszakokat átéljük, de nem kívántunk tőle semmit, s a mától és holnaptól sem várunk, mindenképp meg lennénk elégedve, ha az új szellemi fronton minél több új munkát láthatnánk, amelyek a magyar szellem örök életét a tegnapból a holnapba viszik át.” Ez nem egészen volt így: Szekfűre éppen az jellemző, hogy az általa feltártak tanulságait mindig közkinccsé kívánta tenni, ami egyaránt feltételez nemzetjavító szándékot és művei hatását illetően bizonyos optimizmust.

⁶⁴ Vas István írja szellemesen: „Tudtommal erre a tudományos önkritikára Szekfű nem sok hajlandóságot mutatott. Ezúttal is inkább a tettet választotta a szó helyett: elvállalta Magyarország képviseletét a Szovjetunióban.” (Vas István: *Miért vijjog a saskeselyű? I. k.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1981. 472–473.) Szekfű azután fogadta el a moszkvai magyar követi posztot, miután barátja, Moór Gyula, az ismert jogtudós visszautasította a felkérést. Mindketten akadémikusok voltak, mindkettőjüket vonzotta a közéleti szereplés. A polgári tudósok közül azért számítottak a kommunista párt vezetői az első helyen Moórra, mert ő – Szekfűvel ellentétben – nem kompromittálódott a Horthy-érában. Őt viszont Moszkvában kevésbé ismerhették, mint Szekfűt. A szovjetek kérése állítólag az volt, hogy a leendő követ ne legyen sem politikus, sem zsidó, sem kommunista. Moór és Szekfű mindhárom kritériumnak megfelelt.

pagálta. A fenyegető kommunista frázisok burkába ekkor még némi – anyagi és erkölcsi elismerést sejtető – nagylelkűség is belefért: „A demokratikus népi állam [...] segítségét nem szabad messzemenő politikai feltételekhez kötni. A *munkásság és parasztság, vagyis a magyar nép* vállalja az áldozatot, s ezért [az értelmiségtől] csak egyet kér cserébe: munkát, az újjáépítés támogatását.”⁶⁵

A tavaszi cikksorozat és a nyáron megjelent könyv között az a különbség, hogy az előbbi a kommunista és a parasztpárti vezetők, valamint a Szakasits Árpád közötti megegyezés légkörét tükrözi, kölcsönös-séget és kiegyensúlyozott erőviszonyokat sejtet; az utóbbiban viszont már a nyomasztó kommunista fölény érződik, amit az újonnan írott cikkekkel és a korábbi írások tendenciózus csoportosításával ért el a kommunista párt kiadójának szerkesztője. Miért volt szükség az *Új Szellemi Front* című kiadványra? Az MKP vezetői 1945 nyarán támadást indítottak a megerősödni látszó polgári oldal, a Kisgazdapárt ellen, amit a „reakció” előretörésével indokoltak. A sikeres harchoz a sorok összefűzését, a kommunisták vezető szerepének deklarálását tartották szükségesnek. A könyvből egy olyan szellemi népfront rajzolódik ki, amelyben a kommunisták vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen.

A könyvre a hagyományosan balos Faust Kiadónál megjelent ellenbrosúrában Süle Antal reagált, aki túl szűknek érezte a „frontos” kereteket, s valamiféle idealizált Szovjetunió-képre hivatkozva kultúrforradalmat követelt.⁶⁶ A nép nevelésével, képzésével foglalkozó értelmiséget egységes tömbnek szerette volna látni, mindezt a legteljesebb szabadság és nyilvánosság mellett egy olyan társadalmi rendszerben, ahol a meddő pártvitákat, politikai kampányokat – ilyennek tekintette az Új Szellemi Frontot is – felváltja majd a társadalom egészét megmozgató forradalom. Abszurd és mérhetetlenül naiv Sülének az Új Szellemi Front-kiadványra reagáló ellenkönyve. Szellemisége leginkább Pogány Ö. Gábor írásával rokonítható, aki Süléhez hasonlóan a korábbi érában mellőzött baloldali értelmiség nevében követelt vezető szerepet 1945 után, és ő is csatlódottan konstatálta, hogy saját pártjának nincs igazán szüksége rá.⁶⁷

⁶⁵ Kiemelés tőlem. – S. É.

⁶⁶ „A magyar szellem munkásainak semmiféle szellemi »front« keretében nincs dolguk, hanem sugalló erőtű publicisztikában, az irodalomban, a gondolkodásban, az ország kulturális rendjének felépítésében, más szóval a kultúrforradalom valóságos végrehajtásában.” SÜLE Antal: *Kultúrforradalom. Glosszák az „Új Szellemi Front”-hoz*. Faust Kiadó, Budapest, 1945. 19. – Az 1884-ben született Süle Antal újságíró, szerkesztő volt.

⁶⁷ „Azok a magyar írók pedig, akik vállalták a múltban a mellőzést, akik nem szegődtek pártokhoz, sem a kapitalizmushoz, hanem viselték a magyar gondolkodók örökké keserves sorsát, azok most is tiszteletre-

Mindkettőjük szóhasználata az ötvenes évek hivatalos, a naivitástól messze került voluntarista beszédmódjára emlékeztet.

„A tél vége felé, amikor a városi lakosság először bújt elő a pincékből, néhány nap múlva már mindenkinek szájában ott volt a varázsigé, a »demokrácia«. Akkoriban valósággal varázsigének tartottuk, s hittük, hogy kimondva, kitárul a jobb idők kapuja, amelyet egyébként, a nagy pusztulásban, testi szemünkkel hiába kerestünk. Csak hinni kell benne, sokat kell hívni nevén, és meg fog valósulni, itt előttünk, boldogító mosolyával. Azóta ezek az álmok is szétfoszlottak, aminthogy a tegnapi Magyarországtól talán annyiban különbözünk, hogy álmaink sokkal gyorsabban szétfoszlanak, nem tartanak éveket, mint korábban. Ennek talán ma is az az oka, hogy minden egyes gondolat, amely felmerül a közéletben és jelszová lesz, a hozzászólások olyan özönébe kerül, hogy csakhamar fuldokolni kezd, és végül is nyomtalanul eltűnik, kiesik az emberek emlékezetéből. Agyonbeszéltük szegényt. Erre a sorsa jutott újabban az »új szellemi frontnak« jobb sorsra érdemes gondolata, s tartok tőle, hogy a demokráciát is csakhamar erre a végre viszi el a végtelen frázisáradat, amelybe politikusok, írók és közönség együttes erővel vetették be. Lehet, hogy ez a cikk is, akarata ellenére, ugyanezen szomorú eredményhez járul hozzá” – helyezte szélesebb összefüggésbe az Új Szellemi Frontot Szekfű Gyula.⁶⁸

Politikai áldozatok

Az NPP vezetésének gondot okozott a népi írók híveinek számító értelmiségiek ideológiai megosztottsága. Bár a nyilvánosság előtt nemigen akarták beismerni, hogy tagjaik között jobboldaliak, szélsőséges nacionalisták, antiszemiták is vannak, maguk között nem tagadták, hogy értelmiségi táboruk igencsak heterogén. Amikor 1945 nyarán felmerült egy újabb szárszói találkozó megrendezésének ötlete, Erdei Ferenc, aki mint marxista bízott az eszmei meggyőzés hatékonyságában, az emberek átnevelhetőségében, azzal érvelt a találkozó mellett, hogy a tanácskozás a parasztpárthoz közelíthetné az értelmiségnek azt a részét, amely „ma vesztegár alatt van”, azokat, akik „megbízhatóbbak, mint például

méltók, most is szívós akarat, a megvesztegethetetlen lelkiismeret csodái. Csöndes vértanúk” – írta nyilván magát is közéjük értve Süle. (SÜLE Antal: i. m. 13.) Vö. POGÁNY Ö. Gábor: Út az Új Szellemi Front felé. Vezércikk. *Világ*, 1945. június 12.

⁶⁸ SZEKFŰ Gyula: Két történeti erő. *Világ*, 1945. július 29.

a Szekfű-féle demokraták”, és alkalmat adhatna nekik az önkritikára, sőt a parasztpárton belüli ideológiai ellentéteket is tisztázhatná. Veres Péter szkeptikus volt: „*Kétféle magyarkodás van, egy turánista magyarkodás és egy magyar kommunista forradalmi radikális antiszemitizmus.* [Tapasztalataim] óvatosságra intenek, mert félő, hogy egy ilyen konferencián a turáni magyarkodás kap hangot.” Kovács Imre Veressel értett egyet: „Sokan vannak, akik nem tudnak különbséget tenni Imrédy Béla és Veres Péter szocializmusa között. Félő, hogy a konferenciát jobboldalinak tartanák [...] Az önkritikát magunk között ejtsük meg.”⁶⁹ Amikor az NPP vezetői meghátráltak a fájdalmasnak és bizonytalan kimenetelűnek ígérkező önvizsgálat, múltkritika elől, óhatatlanul kiszolgáltatottá magukat a kommunistáknak, akik a nem tisztázott múlttal zsarolhatták őket. Június-júliusban még úgy tűnt, a hallgatáson alapuló parasztpárti taktika sikeres: az Új Szellemi Front háttérbe szorította a „Szekfű-féle demokratákat”, a parasztpárti értelmiségiek elleni támadások is megszűntek. Egyre több jel – köztük az Új Szellemi Front-könyv – mutatott azonban arra, hogy ez az állapot csak átmeneti.

Az NPP vezetői közül többen – mindenekelőtt Kovács Imre – távolodni szerettek volna az MKP-től: nem akarták, hogy a Parasztpártot a kommunista párt fiókpártjaként könyveljék el. Önálló, karakteres párt élén szerettek volna politizálni. Szövetségesként a másik parasztpártra, a Kisgazdapártra számítottak. Más parasztpárti vezetők – mindenekelőtt Erdei Ferenc és Darvas József – nem lazítani, hanem erősíteni kívánták az MKP-hez fűződő szálakat. A párton belüli véleménykülönbségek, a parasztpárt és a kisgazdapárt közötti személyi kapcsolatok, és főként a karakteres, önálló parasztpárti politikusok színre lépésének lehetősége aggodalommal töltötték el az informátoraik révén mindenről tudó kommunista vezetőket. A korábbi szoros kapcsolat fennmaradása érdekében határozott lépésekre szánták el magukat: Németh Lászlót és Kodolányi Jánost mintegy eszközül használták ahhoz, hogy az elszakadni vágyó parasztpárti vezetőket a régi szövetségi keretek között tartsák. Rákosiék a parasztpárti vezetőket Kodolányi közéleti szerepvállalása és Németh Lászlót közéleti szerepvállalásának lehetősége miatt szorították sarokba. Érvelésük megalapozott volt: az NPP megszegte a májusi megállapodást, amely szerint a támadható népi írók visszahúzódnak a közélettől. A tavaszi helyzet ezzel megfordult. Immár nem a szociáldemokrata és a polgári újságíróktól kellett félni két népi író – Németh Lászlót és Kodolányi Jánost –, hanem a kommunistáktól.

⁶⁹ Az NPP IB 1945. június 19-i ülésének jegyzőkönyve. PIL 284. f. 13. 6. e. (Kiemelés tőlem. – S. É.)

A parasztpárti politikusok többségét meglepte,⁷⁰ hogy a kommunis-
ták Németh László aktivizálásának hírére az író ellen fordultak, noha
ez az MKP szemszögéből logikus lépés volt. Már az is irritálhatta a kom-
munistákat, hogy Illyésék Németh László érdekében az MKP által állan-
dóan támadott Teleki Géza kultuszminiszterhez fordultak, aki többet is
kínált, mint amit kértek: támogatta Németh rendes tanári kinevezését.

Kovács Imre július végén vetette fel, hogy Németh Lászlót be kéne
vonni a Parasztpárt munkájába: „Itt egy fontos ember van, Németh
László. Ő [Kovács Imre] vasárnap Gyomán lesz, át fog menni Békésre,
és beszélni fog Németh Lászlóval” – olvasható az NPP Intéző Bizottsá-
ga ülésének jegyzőkönyvében.⁷¹ Illyés Gyula azt javasolta, hogy az NPP
vegye fel Németh Lászlót képviselőjelöltjei listájára: „Ilyen lépésnek fel-
tétlen jó hatása lenne széles értelmiségi körökben”.⁷² A jelölési felkérést
a pártvezetés visszavonta, pontosabban elmismásolta: az Intéző Bizott-
ság tagjai engedtek a kommunistáknak, de Németh Lászlót sem szeret-
ték volna kínos helyzetbe hozni. Mintegy kárpótlásul arra kérték az író-
t, dolgozza ki a nevelésügy átszervezésére vonatkozó elképzeléseit, ame-
lyeket a pártprogram részéül szántak.⁷³

A kommunista és a parasztpárti vezetők közötti konfliktus másik oka
a népiek Kodolányi János melletti kiállása volt. A parasztpárti vezetés
már júniusban nehezményezte, hogy Kodolányi – közismert németelle-
nessége ellenére – „ki van taszítva”.⁷⁴

Az író „kitaszítotttsága” megszűnt, amikor a Kisgazdapárt ifjúsági lap-
jának, a *Független Ifjúságnak* a szerkesztője lett. Révaiék ezt úgy fordí-
tották le „kommunista nyelvre”, hogy a népi írók táborának jobboldalán
álló író a reakció szolgálatába szegődött.

A kommunista vezetők érzékelték a népi írók közötti szolidaritást. At-
tól féltek, hogy a paraszti érdekek képviseletén alapuló ideológia erő-
sebbnek bizonyul a hatalmi szövetségnél, és a Parasztpárt közeledni fog
a Kisgazdapárthoz. A két párt „leutánozza” majd az MKP és az SZDP
1944–45 fordulóján kialakított szoros politikai szövetségét, és az

⁷⁰ Erdei véleményét Némethről már az Új Szellemi Front-kiadványban megjelent írása kapcsán említettem.
Illyés július 22-i levelében még így interpretálta Révai véleményét Németh László helyzetéről: „Lacit leg-
feljebb egy-két személyeskedő polgár vagy friss sütetű szociáldemokrata akarná »lehetetlenné« tenni,
de ezekkel szemben viszont nekünk kell sarkunkra állnunk.” (ILLYÉS Gyula: i. m. 376.)

⁷¹ Az NPP IB 1945. július 24-i ülésének jegyzőkönyve. PIL 284. f. 13. ó. e.

⁷² Az NPP IB 1945. augusztus 24-i ülésének jegyzőkönyve. Uo.

⁷³ Az NPP IB 1945. szeptember 18-i ülésének jegyzőkönyve. Uo.; ILLYÉS Gyula: i. m. 377., 382.

⁷⁴ Kovács Imre felszólalása. Az NPP IB 1945. június 19-i ülésének jegyzőkönyve. (A jegyzőkönyvi bejegyzé-
sen feltehetően közéleti kitaszítotttság értendő.) PIL 284. f. 13. ó. e.

MKP–SZDP irányítású szakszervezetek mintájára politikai céljainak szolgálatába fogja állítani a Parasztszövetséget, aminek következtében a Parasztpárt és a Kisgazdapárt nehezebben legyőzhető ellenfélle válik. A Kisgazdapárthoz kötődő szerkesztői állás Kodolányit az FKgP és az NPP elleni kommunista támadás ideális célpontjává tette. Nem csupán azért, mert rajta keresztül legfőbb politikai ellenfelükön, a Kisgazdapárton találhattak fogást, hanem mert vele illusztrálhatták a kisgazda politikusok és a népi írók közötti közeledést, amit a maguk szempontjából joggal ítélték veszélyesnek: ha a kormánykoalíción belüli legfőbb riválisuk, valamint legfőbb szövetségesük hangot talál egymással, annak csakis a kommunista párt vallhatja kárát.

Kodolányi „megmentése” jóval nehezebb feladatnak ígérkezett az NPP vezetői számára, mint a többi támadott (népi) íróé. Míg Szabó Lőrinc, Féja Géza és Sinka István esetében a kommunista vezetőknek főként a szociáldemokratákat és saját párttagjaikat kellett jobb belátásra bírniuk, Kodolányit maga az MKP vezetése támadta.

A Kisgazdapártban védelemre talált és pozícióhoz jutott Kodolányi János felé az FKgP választási győzelmei után fordult igazán a kommunisták figyelmé.⁷⁵ Az 1945. december eleji parlamenti vitán Révai, hogy üssön a Kisgazdapárton, fasisztának bélyegezte⁷⁶ Kodolányit, ami felháborodott közbeszólásra késztette Illyés Gyulát.⁷⁷ A nyugalmból kibillentett Révai Illyést is megfricskázta: Giono⁷⁸ magyarországi követőjének nevezte.⁷⁹ A félresiklott vita tompította a Kisgazdapárt elleni ideológiai támadás életét, a taktikus replikázásban járatos Révai pedig visszakozott. Másnap Kovács Imre, az NPP főtitkára védte meg Illyést, és még Tildy Zoltán is, az új miniszterelnök, aki nemigen szegült szembe a kommunistákkal, kiállt Kodolányi mellett.

⁷⁵ A fővárosi törvényhatósági és a nemzetgyűlési választások eredménye óriási csalódást okozott az MKP-nak. 1945 novemberétől a hatalomért folyó harc új, a korábbinál kíméletlenebb szakaszába érkezett.

⁷⁶ „Németellenes, de nyilas, fasiszta” – pontosított a közbeszólások hatására Révai.

⁷⁷ Kodolányi János ellen az egyetlen érv az volt, hogy 1945 előtt munkatársa volt a nyilas szellemiségű *Nemzet-őmek*; írásaira Révai nem hivatkozott. Megjegyzendő, hogy a kommunisták által kedvelt Veres Péter is publikált jobboldali lapban, az *Egyedül Vagyunkban*, ezt azonban nyilvánosan soha nem hánytorgatták fel neki.

⁷⁸ Giono 1945-ben bebörtönözött kollaboráns francia „népi” író; hírhedt kijelentése: „Jobb élő gyávának lenni, mint halott hősnak.”

⁷⁹ A parlamenti afférnak is szerepe lehetett abban, hogy Illyés végleg kiábrándult a politikusi szerepből. „A költő örökké az eszményt követi. A politikus megalkuszik – nem az eszménnyel, hanem a körülménnyel. Tartsunk ki? Alkalmazkodjunk?” – vívódik naplójában. És egy másik bejegyzés: „Nem vagyok politikusnak való. Amíg az elnyomottakért kellett küzdenem, frissen, egyenesen ment minden. De amidőn az elnyomottak felülkerülnek a harcban, vagyis szükségszerűen ők nyomnak le mást, természetem – születésemnél fogva, vagy tán beidegződés következtében – most is csak a lent lévőkhöz húz.” (ILLYÉS Gyula: i. m. 383., 398.)

A parlamenti szóváltásnak urbánusellenes, polgárellenes, polgáride-mokrácia-ellenes vonatkozása is volt.⁸⁰ A népiek az őket ért támadásokat mind 1945 előtt, mind 1945 után népellenesnek, parasztellenesnek minősítették, és nyugatimádatot, kapitalizmuspártolást, valamint szociális érzéketlenséget társítottak hozzá. Illyés, amikor Révai általánosságban bírálta a népieket, és ezt a szociáldemokrata Faragó László tetszéssel fogadta, közbeszólt, hogy „a parasztgyalázókat is tegyük közéjük”.⁸¹ Kovács Imre másnap Illyés megvédése ürügyén támadta a városi, polgári szórakoztató kultúrát. „Illyés Gyula azokra gondolt – mondta Kovács Imre –, akik az elmúlt időkben a parasztságot kifigurázták, gyalázták, és akik ma megint szerepet kapnak itt a demokráciában. (Úgy van!) Ha megnézzük a különböző színházi és irodalmi elburjánzó képeslapokat, azt látjuk, hogy a régi világnak azok az írói, akik nem voltak közösségben sem a munkássággal, sem a parasztsággal, előtérbe jönnek megint, kezdik ünnepelni őket. Ezekről volt szó tegnap Illyés közbeszólásakor.”⁸²

A parlamenti vita a sajtóban gyűrűzött tovább. Kovács Imre hasonló indoklással, mint a parlamentben Révai, de talán még nála is durvább szavakkal határolta el magát és pártját egykori elvbarátaiktól, akik szerinte a harmadik út hirdetésével méltatlanná váltak a demokrácia megbecsülésére, és vezeklésül a visszahúzódást, a hallgatást ajánlotta nekik. Neveket nem említett, de a kortársak számára nem volt kétséges, hogy sorai mindenekelőtt Kodolányi Jánosra és Németh Lászlóra vonatkoztak: „Mi azzal a férfiassággal és bátorsággal, ami ezekben az időkben szükséges, megmondjuk, hogy azokkal az írókkal szemben, akik a demokrácia ellen sorakoznak föl, akik hovatovább már ellenforradalmi tevékenységet fejtenek ki, nem ismerünk megbocsátást, nem tekintjük

⁸⁰ Urbánusokon itt azok a polgári és szociáldemokrata értelmiségiek értendők, akik elítélték a népieket azért, mert 1945 előtti nacionalizmusuk és antiszemitizmusuk óhatatlanul a jobboldal és a szélsőjobb malmára hajtotta a vizet.

⁸¹ „[A] mi közéletünkben elharapódzott egy puha, rothadt, férfiatlan liberalizmusnak a szelleme azok iránt, akik a nemzettel szemben vétkeztek. [...] Nem gyűlöljük eléggé azokat, akik vagy közvetlen okozói voltak nemzeti szerencsétlenségünknek vagy hozzájárultak annak a szellemnek kialakításához, amely ebbe a szerencsétlenségünkbe vitt bennünket. Itt nem csak politikusok és hadvezérek a bűnösök (Faragó László szd.: Úgy van!), hanem a szellem mérgezői is azok. (Illyés Gyula pp.: Csak a parasztgyalázókat is tegyük közéjük!) Nem tudom, Illyés kedves barátom azon a címen szolt-e közbe, hogy kissé találva érezte magát.” (*Nemzetgyűlési Napló*, 130.) A népiek közéleti szereplését leghevesebben ellenző szociáldemokrata értelmiségiek – mindenekelőtt Faragó László – nem csupán a köztük lévő nézeteltérések miatt nehezteltek a népi írókra, hanem amiatt is, hogy a „testvérpárt” szerintük politikai-taktikai okokból engedményeket tett a népieknek, aminek legfőbb példáját éppen abban látták, hogy a kommunisták helyettük, és olykor velük szemben, a népiekkel működtek együtt.

⁸² *Nemzetgyűlési Napló*, 154.

őket többé a magyar nép fiainak, íróinak. *Árulók ők, megvetjük őket.*”⁸³ (Kovács Imre, aki 1947 óta emigrációban élt, 1960-ban és 1971-ben büntudatosan és az írótól bocsánatot kérve bevallotta, hogy ő elsősorban Németh Lászlóra gondolt.)⁸⁴

Kovács, miközben elhatárolta pártját a jobboldali népiektől, dühödt kirohanásokat intézett a népieket a múltban és a jelenben kritikával illető urbánusok ellen. „[A] polgárság írói gyalázták, gúnyolták, támadták őket, azok a széplelkek, akik írói méltóságukon alulinak tartották, hogy észrevegyék a nyomorúságot, a szenvedést, a német veszedelmet. Ezek az írók nem vállaltak sorsközösséget a magyar társadalom egyetlen rétegével sem, csak önmagukkal, elvonatkoztatott igényeikkel, egy egészen különleges irodalmi sznobsággal. [...] nem üvöltünk együtt azokkal, akik másfél évtizede már kórusban zúgtak a népi írókra, és ma sem azért üvöltenek, mert elvi nagy világnézeti állásfoglalás készteti őket erre, hanem tudat alatt még mindig a gyűlölet, az irodalmi sznobság emlékei fűtik őket, tehát nem fogadhatók el bírónak.”⁸⁵

Horváth Márton meglepéssel konstataálta, hogy Kovács Imre cikkével saját tábora taszította ki a kommunisták számára politikai szempontból veszélyes népieket, s ezt a kommunisták joggal könyvelhették el politikai sikernek. A kommunisták elhatárolták magukat a polgári értelmiségtől és a népieket bíráló szociáldemokratáktól, sőt a kommunista Gábor Andortól is, a parasztpárti népi írók pedig újra élvezhették a legfontosabb ideológiai szövetséges szerepét. Horváth Márton kijelentette: a Nemzeti Parasztpárt íróinak „[a]z irodalom terén kiváltságos, szinte egyeduralmi helyzetük van. Azon túl, hogy megtagadják Kodolányit – ez természetes – szavuk súlyát ne az urbánusokkal folytatott meddő vitákban vessék latba. Tisztító vihart kell indítaniuk szellemi életünkben, a demokrácia viharát.”⁸⁶ Ő továbbította a közvéleménynek, ami a parlamenti szócsatában nyilvánvaló volt: Kodolányit ütvé a Kisgazdapártra kívánnak csapást mérni.

A Kovács Imre és Horváth Márton cikkében manifesztálódó fordulattal – a kommunista és a parasztpárti szövetséget megerősítő újabb

⁸³ Kovács Imre: Ellenforradalom az irodalomban. *Szabad Szó*, 1945. december 13. In: Kovács Imre: i. m. 58–61.

⁸⁴ Kovács Imre: Németh László megkövetése; Találkozásaim Németh Lászlóval. In: Kovács Imre: i. m. 293–297.; 298–313. – „Nincs értelme a mentegetődzésnek vagy a magyarázkodásnak, akármilyen volt is akkor a helyzet, bármennyire hangzottatták is az időnyerés fontosságát és jelentőségét, ezt a cikket nem lett volna szabad megírnom, s engem is elégtétellel tölt el az a tudat, hogy az idő Németh Lászlókat igazolta!” – olvasható az előbbi, az *Új Látóhatárban* megjelent írásában.

⁸⁵ Kovács Imre: i. m. 59., 61.

⁸⁶ HORVÁTH Márton: Irodalmi vita. *Szabad Nép*, 1945. december 16.

megegyezéssel(?), alkuval(?) – megváltozott a parlamenti vita eredeti iránya: a kommunisták és a népiek közötti ideológiai ellentét elfelejtődött, és létrejött a közös ellenség, a polgári, urbánus értelmiség elleni összhang. A közös ellenséget is megnevezte Horváth: Zsolt Bélát és Márai Sándort említette mint az eltörplendő polgári világ két tipikus képviselőjét. Horváth – Kovács Imréhez hasonlóan – nem tudott egyértelmű fogalmat találni a „másik oldal” megnevezésére. Kovács polgári írókról írt, Horváth a városi kispolgárság íróit, az urbánusokat emlegette. Róluk egyértelműen negatív képet rajzolt,⁸⁷ szemben a „jókra” – Kovács Imre, Darvas József, Illyés Gyula – és „rosszakra” – Kodolányi János, Sinka István, Féja Géza – osztott népiekkel. A népi–urbánus ellentét felélesztésével a „reakciót” vádolta, reakción pedig az 1945 előtti rendszer elfogadását, illetve 1945 után politikai ellenfeleit értette. Ezzel szerint megkérdőjelezhetetlenné vált az MKP és az NPP szoros politikai szövetsége; az MKP természetes szövetségeseinek, az SZDP-nek viszont romlott a presztízse, a legnagyobb ellenség pedig a Független Kisgazdapárt lett, amelyet akkor, 1945 decemberében Kodolányin keresztül lehetett támadni.

Összegzés

1945-ben a meghatározó politikai erő a Magyar Kommunista Párt volt, amelynek vezetői a szellemi elit megnyerésére is nagy figyelmet fordítottak. A politikai, társadalmi fordulathoz nagy reményeket fűző tudósokban, írókban szintén megvolt a hajlandóság a közéleti szerepvállalásra. Az együttműködés a politikusok és az értelmiségiek között több szakaszra osztható. A szakaszhatárok a hatalmi érdekek változásához köthetők. A kommunista vezetők figyelme áprilisban fordult Székfű Gyula felé. Egy hónappal később már népfrontos szellemi koalíció létrehozásán fáradoztak, az őszi törvényhatósági és parlamenti választások tanulságai az értelmiséggel kapcsolatos elképzeléseik újragondolására készítették őket. A „szövetség a demokráciáért” elvet a „harc a demokrácia ellenségei ellen” elv váltotta fel, ami felgyorsította az értelmiségiek körében is a polarizálódási folyamatot. Dönteniük kellett: elfogadják-e a demokrácia népi, kommunisták által propagált válfaját, vagy kitartanak a háborúban csődbe jutni látszó polgári demokrácia

⁸⁷ „[E]lszigeteltség vagy pontosabban: csak egyes rétegekkel, a városi kispolgársággal és polgársággal való kapcsolat jellemezte az urbánus írókat, akik »arccal nyugat felé« szigorúan a konzervatív polgári demokrácia vonaláról nem annyira harcoltak, mint ellenzékiek szembent a fasizmussal szemben.”

mellett. A közéletben szerepet vállaló értelmiségiek zöme inkább az előbbi felé hajlott. Az ismeretlen népi demokrácia vonzóbbnak tűnt számukra, mint a demokrácia ismert, kudarcos, polgári változata. A Kisgazdapárt választási győzelme és a mesterségesen gerjesztett félelem a „reakciótól” arra készítette a Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt vezetőit, hogy önállósulási törekvéseiket feladva, egymás elleni ellenérzéseiket visszafogva felzárkózzanak az új demokrácia legenergikusabb propagálójá, a Magyar Kommunista Párt vezetői mögé. Az értelmiségiek zöme csatlakozott valamelyik párthoz: az átalakulás jellege olyan volt, hogy párton kívüliként nemigen nyílt esély az érvényesülésre. A végletesen elpártosodott közéletből kiábránduló értelmiségiek vagy kénytelen-kelletlen alkalmazkodtak a helyzethez, vagy csalódottan felhagytak a közéleti szerepléssel.

Vas István az 1970-es évek végén írott önéletrajzában összehasonlította az 1935-ös és a tíz évvel későbbi Új Szellemi Frontot. Kívülállóként élte meg mindkettőt.⁸⁸ Meglátta az értékest és az érdekest a szellemi frontokkal foglalkozó írásokban, érzékelte, megértette a szereplők motivációit. Németh László nyomán lényegében az foglalkoztatta, hogy az írók miért érezték szükségét a hatalommal való együttműködésének.⁸⁹ A két Új Szellemi Front hasonlóságára felfigyelt ugyan, de a mindkettőben szerepet játszó indítékot nem vizsgálta. A népieknek ugyanis fontosabb volt a cél – a parasztság, a „nép” helyzetének javítása –, mint az eszköz, amellyel a cél elérhető. Ignótus Pál megfogalmazásában: a „fenn” és a „lenn”, mint a „jobb” és a „bal”. „Mi mindenkivel hajlandók voltunk összeállni, aki az akkori [1945 előtti] harcot vállalta; a népiek azonban nem vállalták; inkább az élettelenység, az álveszély, a hervadás ellen való tiltakozással igyekeztek maguknak a forradalmiság glóriáját megszerezni, többnyire hatósági felhatalmazással – ez az igazság” – írta a *Szép Szó* egykori szerkesztője Lukács Györgynek, 1945 novemberében.⁹⁰

Vas jól látta, hogy mindkét próbálkozás a népi–urbánus szembenálláshoz kapcsolható, és felfigyelt arra is, hogy az 1945-ös szellemi front végül a kommunisták és a parasztpárti népiek összefogásához vezetett az urbánusokkal (a polgári radikálisokkal és a szociáldemokratákkal)⁹¹

⁸⁸ Vas István nem tartozott sem a népiekhez, sem az urbánusokhoz, és nem volt bigott kommunista, bár tagja volt az MKP-nak.

⁸⁹ Németh László az *Író és a hatalom* címet adta az 1935-ös Új Szellemi Frontról szóló írásának, amelyre Vas István hivatkozott.

⁹⁰ AMBRUS János: Az új magyar demokráciáért. Ignótus Pál és Lukács György levélváltása 1945/46-ból. *Kritika*, 1985/4. 9–13.

⁹¹ Vas István: i. m. 473.

szemben. Ez utóbbi annyiban módosítandó, hogy áprilisban sem a megnyerendő Szekfű, sem decemberben a megfenyegetett Márai nem tartozott sem a polgári radikálisok, sem a szociáldemokraták közé. Nem a szellemi csoportképző értelemben használt urbánusság a közös bennük, hanem a demokrácia azonos – a népiekétől és a kommunistáktól számos ponton eltérő – felfogása: a „polgári demokrácia” és a „népi demokrácia” közötti lényegi különbség.

A szellemi magatartásformák a hatalom dimenziójában átlényegültek, politikai értelmet kaptak. A hatalom 1935-ben nem kívánt kapcsolatba lépni a csoportba egyébként sem tömörülő urbánusokkal, ugyanakkor olyan ellenséget látott bennük, amelyet az urbánusok szellemi ellenfeleivel kívánt legyőzni. „A Lipótváros és kapcsolt részei a baloldali sajtó és a szabadkőművesség azonnal ráfekszik minden tehetségre, és igyekszik azt hatása alá vonni. [...] [nem szabad] egy ősmagyar tehetséget áttolnunk az ellentáborba” – idézte Vas István Lackó tanulmánya nyomán Kozma Miklós levelét, amelyet az első front kitalálója a miniszterelnökhöz, Gömbös Gyulához írt.⁹² Ez az „ellentábor” itt nem más, ha dekódoljuk a médiacézár levelét, mint a zsidó származású, piacról élő értelmiségi réteg.

1945-ben demokratikus koalíció volt hatalmon, amelynek baloldali pártjai szintén ellenségüknek tekintették a kapitalizmus megmaradt (életben maradt, illetve nem emigrált) képviselőit, és hozzájuk csapták a bukott rezsim vezetőit és funkcionáriusait is, akiket – nem téve különbséget az egykori üldözők és üldözöttek között – „reakciósnak” bélyegeztek.

Az 1935-ben és 1945-ben már hosszú hagyományra visszatekintő értelmiségi szembenállás⁹³ a hatalom vonzáskörébe kerülve politikai eszközzé vált. Az egymáshoz közeledő politikusok és írók a másik fél megnyerésére törekedve igyekeztek elképzeléseiket megvalósítani.

1935-ben az Új Szellemi Front rövid idő alatt elbukott: a kudarcos akció a nyilvánosság ítélszéke elé került.⁹⁴ Tíz évvel később a bíráló hangok szórványosak maradtak, a hatalom és az értelmiség közötti kapcsolat pedig tovább erősödött. 1945-ben sok értelmiségi nem tartotta

⁹² Uo. 460. Kozma Miklósról lásd ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. PolgART, Budapest, 2000.

⁹³ LITVÁN György: *„Magyar gondolat – szabad gondolat”. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.

⁹⁴ Dokumentumait lásd *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932–1947*. Szerk.: NAGY Sz. Péter. Rakéta Könyvkiadó, Budapest, 1990. 193–441.

kifogásolhatóan a kapcsolatfelvételt a demokratikusnak ígérkező hatalom képviselővel. Jóhiszeműségük – s nem egy esetben az egzisztenciális kényszer – a politikusok kezére játszott.

1935-ben a népiek felismerték, hogy a jobboldali kormánytól nem várhatók reformok, 1945-ben azonban már bíztak a hatalomban, amikor, elfogadva a kommunisták hívó szavát, csatlakoztak a demokrácia építéséhez. Mindkét esetben a szellem képviselői kerültek kapcsolatba a hatalom képviselőivel, a szellemi hatalom lépett szövetségre az intézményi-politikai hatalommal. Két eltérő „minőség”, a szellem és a politika lépett egymással „természetellenes” szövetségre, ami előre valószínűsítette a gyengébb fél, a szellem képviselőinek kudarcát. 1935-ben a miniszterelnökben bízó írók még kihátráltak a hatalom öleléséből, 1945-ben azonban az Új Szellemi Front felújítói pártjuk, a Nemzeti Parasztpárt révén maguk is részt vettek a kormányzásban. Néhányan közülük – Erdei Ferenc, Kovács Imre, Darvas József, Veres Péter és Illyés Gyula – skizofrén helyzetbe kerültek, lévén egyszerre voltak politikusok és írók.⁹⁵ Legnagyobb hatású ideológusuk, Németh László belső indíttatásból és a tőle részben független külső körülmények hatására meg tudta őrizni függetlenségét.

A hatalom és az értelmiség kapcsolata 1945-ben megváltozott, átalakult. A baloldali népiek rivalizálása Szekfűvel – akinek befolyását, csoportképző hatását mind a kommunisták, mind a parasztpártiak eltúlozták – szinte már a születése pillanatában átcsúszott a hatalomért folyó csatározásba, amit a Kisgazdapárt 1945-ös őszi választási győzelme tolt el végképp a politika irányába. A tét maga a demokrácia, pontosabban annak polgári és szocialista értelmezésű válfaja volt.

⁹⁵ Illyés Gyula 1946-tól nem vállalt politikai szerepet, Kovács Imre 1947-ben emigrált.